

katizmus Angliában. *Concha Győző* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 40 fill. — IX. Magyarország népmozgalma 1880–1885. *Láng Lajos* 1. tagtól. 80 fill. — X. Tudomány és társadalom. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor.

Tizedik kötet. 1888–1890.

I. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 80 fill. — II. Adalékok a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. Demológiai tanulmányok. *Körösi József* 1. tagtól. 80 fill. — IV. A visszaesés okairól s övszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — V. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon. *III. András* óta. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — VI. Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — VII. Bárá Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlakovits Sándor* 1. tagtól. 1 kor. — VIII. Az 1839/40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban. *Balla Géza* 1. tagtól. 1 kor. 80 fill. — IX. Taras, Syrakusa. Akragás és egyéb görög államok demokráciája. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — X. A specificatio. *Hoffmann Pál* 1. tagtól. 80 fill.

Tizenegyedik kötet. 1890–1896.

I. Justinianus „*Omniem reipublicae*” kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — II. A tudományos és irodalmi kitüntetések jogezménye a felsőházi tagságra. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — III. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet németiek Aristotelesnek tulajdonítanak. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — IV. A rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — V. További tanulmány a legújabbban fölfedezett *Athenian constitution* fölött. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — VI. A birtoki jogtan kétségei. *Hoffmann Pál* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 30 fill. — VII. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. *Hegedűs Sándor* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — VIII. Magyar tengerjog. *Nagy Ferencz* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 40 fill. — IX. Az otthon védelme a magyar büntető jogban. *Fáy László* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — X. A jegybankok némesércz-politikája. *Földes Béla* 1. tagtól. 80 fill. — XI. Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* 1. tagtól. Ára 50 fill. — XII. Állami önkormányzat. Székfogl. értekezés. *Kunz Ignác* 1. tagtól. 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. 1897–1903.

I. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. *Gaál Jenő* 1. tagtól. 1 kor. 50 fill. — II. Az ausztriai császári cím fölveteléről. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ernő* 1. tagtól. 80 fill. — III. Herodotos és Anyto psephismája. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 80 fill. — IV. Évtizedünk egyenes adó-reformjairól. *Ráth Zoltán* 1. tagtól. 1 kor. 80 fill. — V. Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. *Ráth Zoltán* 1. tagtól. 90 fill. — VI. A rendőrség természete és állása szabad államban. *Concha Győző* r. tagtól. 80 fill. — VII. A sociologia sarktétele. *Dr. Hegedűs Lorántól*. 2 kor. — VIII. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. *Reiner János* 1. tagtól. 1 kor. 60 fill. — IX. A társadalomerkölési problema. *Földes Béla* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — X. Népesedésünk kőforrásai a múlt század első felében. *Thüring Gusztáv* 1. tagtól. 40 fill.

Tizenharmadik kötet. 1903–1909.

I. Parlamenti szólásszabadság. *E. Illés Károly* 1. tagtól. 40 fill. — II. Az igazságos jog. *Kunz Jenő* 1. tagtól. 80 fill. — III. Az értékelmélet feladata s alapproblémája. Székfoglaló értekezés. *Bélm Károly* 1. tagtól. 1 kor. — IV. A XIX. száz. gabonárainak alakulásáról. *Földes Béla* r. tagtól. 2 kor. V. A tömeg büntetési. *Dr. Angyal Páltól*. 1 kor. 20 fill. — VI. A szövetségek alapelve. Székf. *Nagy Ferencztől*. 80 fill. — VII. Széchenyi problémát. *Réz Mihálytól*. 1 kor. 50 fill. — VIII. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székf. *Magyar Győztől*. 80 fill. — IX. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székf. *Ferdinandy Győztől*. 2 kor. — X. Gróf Széchenyi István és a pesti Hengerművelőd.-társaság. *Gaál Jenőtől*. 1 kor.

Tizennegyedik kötet. 1910–1914.

I. A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve. Székf. *Finkey Ferencztől*. 1 kor. 50 fill. — II. Az ősember kritikai méltatása. *Platz Bonifácztól*. 1 kor. — III. Interpretatio és szokásjog a római magánjogban. *Kiss Győztől*. 40 fill. — IV. Visszalépés a kísérlettől. eredményelhárítás és jóvátétel. Székf. *Angyal Páltól*. 50 fill. — V. Az észak-amerikai büntetőjogi mai vezérvonalai és reformintézményei. *Finkey Ferencztől*. 1 kor. 50 fill. — VI. A római obligatio fogalmilag vénya. *Finkey Ferencztől*. 1 kor. 20 fill. — VII. A szövetségek alapelve. *Dr. Galambos*

ÉRTEKEZÉSEK

A PHILOSOPHIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

OSZTÁLYTITKÁR

II. KÖTET 3. SZÁM.

RICARDO

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HÁBORÚS KÖZGAZDASÁG KÉRDÉSEIRE

FÖLDES BÉLA

R. TAGTÓL

FELÖLVASTA 1919 MÁRCZIUS 10-ÉN

Ára 3 korona

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1919

ÉRTEKEZÉSEK A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1870.

I. Az uzsora törvényekről. *Szinovász Györgytől.* 1867. 17 l. 20 fill. — II. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19 l. 20 fill. — III. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 40 fill. — IV. A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 40 fill. — V. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kantz Gyulától.* 1868. 38 l. 40 fill. — VI. A statistika hivatalos és tudományos miveltése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 40 fill. — VII. A római jog s az újabbkori jogfejlődés. *Pulszky Ágostontól.* 1869. 27 l. 20 fill. — VIII. *Gaius. Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 60 fill. — IX. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 40 fill. — X. A törvénykezés reformja. *Ökröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 40 fill. — XI. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatskó Imrétől.* 1870. 26 l. 40 fill. — XII. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 40 fill.

Második kötet. 1870—1874.

I. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 40 fill. — II. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 20 fill. — III. Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 40 fill. — IV. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Szahyda Jánostól.* 1871. 12 l. 20 fill. — V. Szemle a magyar jogászyűlések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 60 fill. — VI. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedontól.* 1873. 28 l. 20 fill. — VII. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. *Kantz Gyulától.* 1873. 16 l. 20 fill. — VIII. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 20 fill. — IX. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 20 fill. — X. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 22 l. 20 fill. — XI. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 20 fill. — XII. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. *Kőrösi Józseftől.* 1874. 52 l. 60 fill.

Harmadik kötet. 1875—1876.

I. A kényszer-egység a csődeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 36 fill. — II. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 20 fill. — III. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 80 fill. — IV. Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 70 fill. — V. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 30 fill. — VI. Emlékbeszéd Szigethi Warg János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 30 fill. — VII. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelovszky Károlytól.* 1 korona 40 fill. — VIII. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor 60 fill. — XI. Emlékbeszéd Csacskó Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 20 fill.

Negyedik kötet. 1876—1877.

I. Visszapillantás közgazdaságunk egy negyedszázadára. *Keleti Károlytól.* 40 fill. — II. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól.* 50 fill. — III. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől.* 80 fill. — IV. Emlékbeszéd hódosi és kizdai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől.* 40 fill. — V. Az országos jog és a particularis jogok közti viszony. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. 20 fill. — VI. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. *Jakab Elek lev. tagtól.* 80 fill. — VII. A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. *Zlinszky Imre lev. tagtól.* 80 fill. — VIII. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz r. tagtól.* 40 fill. — IX. Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. *Wenzel Gusztán r. tagtól.* 80 fill.

Ötödik kötet. 1877—1879.

I. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztán r. tagtól.* 60 fill. — II. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly*

RICARDO

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HÁBORÚS KÖZGAZDASÁG
KÉRDÉSEIRE

FÖLDES BÉLA

R. TAGTÓL

FELOLVASTA 1919 MÁRCZIUS 10-ÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1919

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

28330. -- Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

RICARDO

I.
1917-ben egy század telt el, mióta a nemzetgazdaságtannak egyik úttörő műve, mely Smith Ádám »Vizsgálódásai« mellett a tudomány alapköveit rakta le, megjelent. Ez a munka »a politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei« — Principles of political economy and taxation — című könyv, írója pedig Ricardo Dávid volt, kit különösen e műve alapján John Stuart Mill a tudomány tulajdonképeni megalapítójának nevezett. Szándékom volt akkor a Magyar Tudományos Akadémia színe előtt Ricardo emléket felidézni. Közbejött hivatalos működésem ezen szándékom keresztülvitelét megakadályozta. Most ezt pótolni óhajtom. Célom ez előadásban nem az, hogy e nevezetes tudós által hirdetett tételeket bonczolva bíráljam, részletekben vizsgáljam. Inkább összefoglalni akarom az embert és tanát egy synthesisben, melyből fejlődését, állásfoglalását, érveit, okoskodásait, esetleges tévedéseit, főleg pedig viszonyát a mai nap problémáihoz és különösen a háborús közgazdaság problémáihoz megértjük. Mert Ricardo tanának vizsgálódása aktuális értékkel is bír. Ricardo közvetlenül a napoleoni háborúk után, részben azok közepette fejtette ki munkálkodását és a problémák, melyek őt foglalkoztatták — gabonatermelés, gabonaár, földjáradék, papírpénz, államadósság, adósságtörlesztés, adózás stb. — nagyjából háborús kérdések, melyek ma is előtérben állanak, ma is megoldást követelnek. Angliában is akkor infláció volt, a bankjegyek mennyisége jelentékenyen szaporított és annak következményeképp mutatkozott az agio. Angliában is nyomasztólag hatott az árak magassága. Angliában is kétségbeestek az államadósságok óriási megnövekedésén. Ezeket a problémákat tárgyalja Ricardo és így

nemcsak dogmatörténettel foglalkozunk, hanem háborús közgazdasági politikával.

Az utolsó évek rendkívül értékes anyagot szolgáltatott Ricardo tanulmányozására. Értem levelezéseit. Ezek új világításba helyezik Ricardo tanait, melyek erős elvontságuknál fogva nagy nehézséget gördítenek a megértés elé. Kevés tudományban játszanak prämeditációk (a Bacon-féle »idola«, a Spencer-féle »bias«) nagyobb szerepet, mint a nemzetgazdaságtanban. Ezért nagyon előnyös, ha ismerjük az író intim gondolatait, előítéleteit, általános életfelfogását, az értelmet, melyben bizonyos kifejezéseket használ. Eerre pedig legalkalmasabbak a levelek, melyeknek azonkívül még az az előnyük van, hogy a gondolatok rendszeren egyszerűbben, cziczoma, doctrinarismus nélkül, élénkebben, közvetlenebbül adatnak elő.

Első sorban tekintetbe jön Ricardo levelezése Malthus Róberttel, a kiváló nemzetgazdával, a nevezetes népességi törvény hirdetőjével: *Letters of David Ricardo to Robert Thomas Malthus 1810—1823.*¹⁾ A gyűjtemény 88 levelet tartalmaz. A tudomány két úttörőjének levelezése ez, mely a két levelező gondolkozására, felfogására, elméleteik természetére bő világosságot vet: Szellemi természetök — mint a levelek kiadója, Bonar, megjegyzi — nagyon különböző volt és azért vitatkozásuk nem is vezetett eredményhez. Mindegyik fenntartotta mindvégig álláspontját.

Rendkívül gazdag felvilágosításokban a másik levelezés is, mely Ricardo és Trower között folyt (Ricardo: *Letters to Hutches Trower and others 1811—1823*, Oxford 1899.). Igen előnyösen egészíti ki az előbbit, a mennyiben szakkérdéseken kívül Ricardo itt sok másról is bővebben nyilatkozik és így mélyebb betekintést szerzünk az ember egész szellemi és politikai habitusába. Trower kereskedő volt és a tőzsdén ismerkedett meg Ricardoval. Úgy mint Ricardo, ő is részvényese volt az angol banknak és a keletindiai társulat körül is érdekelt volt. Valószínű,

¹⁾ Magyar fordításban: Ricardo: levelek Malthushoz. Angolból fordították Jónás János és gróf Esterházy Mihály (Közgazdasági Könyvtár, szerkeszti Földes Béla XIV. kötet.) A következőkben az idézeteket a nem mindenben sikerült magyar fordítás nyomán adjuk.

hogy Trowernek a »Morning Chronicle«-ban megjelent, a pénzforgalomról és bankról szóló cikkei révén ismerkedtek meg egymással, hisz az e körül fejlődött vita korszakalkotó volt Ricardo életében. Trower szerint Ricardo túlozta a bankjegy inflacio jelentőségét. Ricardo erre felelt. Trower nagy olvasottságú ember volt, aki nemcsak nemzetgazdaságtan, politika és társadalmi reform iránt érdeklődött, hanem irodalom, theologia, geologia stb. iránt. A takarékpénztári intézmény egyik úttörője volt. Ricardo nagyon becsülte őt és véleményét. Az első levél 1813 november 8-ikáról van keltezve, az utolsó 1823 augusztus 31. 1823 szeptember 12-én Ricardo veje, Austin, közli Trowerrel Ricardo váratlan halálát. A Trowerhez intézett levelek száma 52.¹⁾

Kiadatott az utolsó években Ricardo levelezése Maccullochkal is, ki soká legnagyobb bámolója és munkáinak összeállítója volt. De e levelezést minden fáradozás dacára a háború alatt nem sikerült megszerezni.

A három levelezésen kívül, mely önállóan megjelent, figyelmet érdemel Ricardo levelezése a híres francia nemzetgazdával, Jean Baptiste Say-vel; e levelezés az utóbbinak »Cours complet d'économie politique pratique (Bruxelles, 1837.)« című munkájának függelékében jelent meg; összesen öt levél Ricardotól. De e levelek értékét emeli az a körülmény, hogy Say levelei is közölve vannak. A Say-hez intézett leveleknek főthemáját az érték fogalmának helyes megállapítása képezi.

*

Rendkívül érdekes jelenséggel van dolgunk. Ricardo egyike volt azon nagy angol üzletembereknek, mint Grote, a történész, Lubbock, az archäologus, kik idejüket az üzlet és a tudomány között megosztották. A pénzszerzési talentumot, mondja róla egyik életrajzírója, nem részesítik nagy becsülésben. De Ricardo rendkívüli képességeket vitt abba bele. Teljes ismeretével bírt az üzlet minden titkának; minden erőltetés nélkül ismeretével bírt összes üzleti vállalkozásainak; mesterileg kezelte a számtani műveleteket, hideg ítélőképességével megelőzte minden verseny-

¹⁾ A következőkben M.-mel jelöljük a Malthusszal, T.-vel a Trowerrel folytatott levelezésből vett idézeteket.

társát a börzén és az események szerencsés fordulata révén nemcsak nagy vagyonhoz jutott, hanem oly tekintélyhez is, melylyel addig senki e körben nem bírt. Jean Baptiste Say szerint Ricardo vagyonát halálakor 40 millió frankra becsülték, melynek jelentékeny része földbirtokba volt fektetve. Anyagi helyzete már korán megengedte neki, hogy tudománynyal foglalkozhassék. Előbb geológiával és matematikával foglalkozott, míg azzal a tudománynyal ismerkedett meg, mely neki legkongeniálisabb volt. 1799-ben egy véletlen kezébe juttatta Smith Ádám munkáját és ez döntötte el további tanulmányainak irányát és elválaszthatatlanul a nemzetgazdaságtanhoz kötötte, melynek továbbfejlődésére oly nagy befolyással volt.

Abban is a nagyszabású üzletemberek sorába tartozott, hogy műveleteiben a gazdasági és politikai élet összefonódása nagy szerepet játszott. Az árfolyamokat gondos szemmel kísérte, mint a hajós a mágnesűt. Leveleihez táblákat csatol az árfolyamokról, az arany áráról stb. Az értéktőzsde volt tevékenységének színhelye. Leveleit is oda címezte. Ott legbiztosabban található, írja többször Malthusnak.¹⁾ Nagyobb műveletek lebonyolítása gyakran teljesen lefoglalja minden idejét. »Ez utolsó időben fejem annyira tele volt különböző nagyfontosságú üzleti dolgokkal, — írja Malthusnak — hogy nem is gondolhattam »nemzetgazdasággal összefüggő kérdésekre«. »Ezeket a sorokat az értéktőzsde zajában írom.«²⁾ Ezeket írja 1816 október 14-én, mit azért emelek ki, mert akkor már közel állott ahhoz az elhatározásához, hogy az üzlettől visszavonul. 1817 december 18-án azt írja Saynak: Mióta Ön Angliában járt, én apránként visszavonultam az üzleti ügyektől, és minthogy a mi állami adósságunk óriási nagy, a kötvények ára igen magas, lassan-lassan kivontam belőle tőkém és jó részét földbe fektettem bele... Életemben szakadatlanul váltakozik a siker a gonddal, azért rajta vagyok, hogy a jövőt tőlem telhetőleg biztosítsam és megszabaduljak minden gondtól. Üzleti működésében a legnagyobb korrektség, a legszigorúbb elvek vezették és ezért úgy az üzleti világban, mint későbbben a közéletben a legnagyobb tisztelet kísérte őt. Az üzletemberektől különben nem volt

¹⁾ M. 92. l.

²⁾ M. 127. l.

nagyon elragadtatva. »Nem is hinné Ön, milyen alacsony jelleműek ezek a City-beli emberek és mily nagy az igazgatók (angol bank) befolyása rájuk a váltóleszámitolás révén. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok részvényes egészen másképp szavazna titkosan, mint a hogy szavaz kézfelemeléssel.«¹⁾ — »A tőkések nagy tömege nem igen szokott gondolkodni.«²⁾

Negyvenöt éves korában tehát mint dúsgazdag ember a közéletnek és a tudománynak szenteli magát. Anglia legkiválóbb tudósaival, Benthammel, James Millel, Grotetal intim baráti viszonyban él, sűrűn sétálgat velök a Hyde Parkban, a James Parkban, a Kensington-kertben, a nemzetgazdákkl sűrűn érintkezett, vitatkozott, különösen Malthussal, Torrenssele, Jean Baptiste Sayval stb. Franciaországi útján találkozott Sismondival, Broglie herczeggel stb. Minden nevezetesebb dolgozatot, mely a felmerülő kérdések körül megjelent, elolvasott, bíralt. Eljárt a közgazdák klubjába, mely kezdetben az ő házában tartotta üléseit.

Különösen James Millhez a legintimebb barátság fűzi. Erről szól Mill fia, John Stuart Mill autobiográfiájában. James Mill következőkép jellemzi Ricardot: Az emberiség részére való értékének oly felbecsülésével, mely a legtöbb ember előtt egyszerűen túlzásnak látszanék, 12 évi élvezetes érintkezés emléket őrzöm, a mely idő legnagyobb részében alig volt neki gondolata vagy törekvése, akár magánügyéről, akár pedig közügyekről volt szó, a melyekben nem voltam bizalmasa és tanácsadója.³⁾

Magánéletét nemes előkelőség jellemezte. A telet Londonban, szép homejában, a Brook Streetben lévő házában töltötte, a nyarat és őszt gloucestershire birtokán, Gatecombban. Jean Baptiste Say,⁴⁾ ki itt meglátogatta, elragadtatással beszél e tuscumról. »Mennyire irigylem — írja — az ön sorsát, hogy Gatecomb Park szép nyaralójában, nemzetgazdaságtannal foglalkozhatik. Soha el nem felejttem az ott töltött túlrövid perczeket, sem társalgásának bájaikat. »Mint a régi patriarkák, most én is körül vagyok véve

¹⁾ M. 114. l.

²⁾ M. 14. l.

³⁾ M. 49. l.

⁴⁾ Cours complet, 598. l.

összes leszármazottaimmal, fiaimmal, leányaimmal (három fia és négy leánya volt) és unokáimmal, a kik most mind itt vannak nálunk látogatóban.¹⁾ »Mióta falun vagyok, sokszor elvon engemet minden komoly foglalkozástól a vágy, hogy a jó időjárást élvezzem. Gyakran nem tudok két kis lányom kérésének ellentállani, hogy őket a reggeli lovaglásban elkísérjem és akkor gyakran látnak minket teljes canterben paripáinkon.²⁾ Családi életét jól jellemzi, mit Benthamnak egy meghívására ír: »Családom nagy és Ricardóné jól érzéséhez tartozik, hogy mindnyájan velünk legyenek. Nem volna boldog, ha csak egy hiányoznánk.³⁾ Egyik leányának házassága alkalmával azt írja: »Igaz, hogy most elvesztettem egy másik leányomat. Ha boldog lesz, nem baj, azonban mindketten, Ricardóné és én úgy éreztük és úgy érezzük most is, hogy elvesztvén ezeknek a leányoknak társaságát, boldogságunknak egy részét elvesztettük.⁴⁾ Gatecombi birtokán sokszor fogadta barátait, kik vendégszerető házáat, szellemes körét szívesen felkeresték. Egyébként szorgalmasan dolgozott könyvtárszobájában, nagy sétákat tett vagy lovagolt, foglalkozott jótékonysággal és tanulmányozta a parlament iratait. Többször tett nagyobb utazásokat a kontinensre, Franciaországba, a Rajna vidékére, Olaszországba, sűrűn érintkezve kiváló emberekkel és élvezve a természet és a művészet szépségeit.

1818-ban Gloucestershireben megválasztják sheriffnek. »Remélem, — írja — hogy magas hivatalomat méltósággal fogom betölteni. Ettől a naptól kell számítanom nyilvános életemet.⁵⁾ De Ricardo nagyobb hatáskörre törekedett, a parlamentbe akart bejutni. »Ha nagy fáradság nélkül bejuthatnék a parlamentbe, ohajtanám. Nem lennék sem Whig, sem Tory, azonban nagyon törekedném minden rendszabályt előmozdítani, hogy kilátásunk legyen egy jó kormányra.⁶⁾

»Azt hiszem, most már véglegesen el van döntve, hogy nem leszek tagja az új parlamentnek és én igazán örülök, hogy

¹⁾ M. 147. l.

²⁾ T. 82. l.

³⁾ T. 1. l.

⁴⁾ T. 16. l.

⁵⁾ T. 49. l.

⁶⁾ T. 51. l.

ez a kérdés végre eldőlt. Mert még ha biztosan számíthattam volna is megválasztásomra, ebben még nem találtam volna kárpótlást a választással járó kellemetlenségekért. Clutterbuck úr közölte velem, hogy avval a helylyel, a mely nekem volt szánva, más rendelkezés történt. Így tehát nagyratörő álmaim szétfoszlottak!

»Miután egyszer elhatároztam, hogy engedek barátaim ösztökélésére, nem halasztottam el egyetlen alkalmat sem, hogy csakugyan bejuthassak a tisztelt házba. De ha a magam boldogságát tartom szem előtt, bizony okosabban teszek, ha nem mozdulok helyemről. Sokkal könnyebb mások cselekvését bírálva megfigyelni, mint bölesen cselekedni. Ehhez járul, hogy véleményem szerint énbennem nincsen meg sem az a helyes ítélet, sem az az óvatosság, a melyre a közepes képviselőknek is feltétlenül szükségök van. Magam is csodálkozom rajta, hogy barátaim most mennyi szívélyességgel és figyelemmel vannak irántam. Valóban nem cselekedném okosan, ha alkalmat adnék nekik, hogy mélyebben vizsgálják ily szívességre való igényeimet.¹⁾

Megválasztatása alkalmából írja: »Törekvésem végre sikert aratott és én most tagja vagyok a parlamentnek. Bevezetésem semmikép sem volt kellemetlen, mert az eskütétel szertartása nem olyan rettenetes és a szívélyes üdvözetek barátaim részéről jól estek nekem. Attól tartok, soha sem leszek különösen hasznos tag.«

1819 febr. 4-ikén választották meg Portarlingtonban. 1819 május 28-ikán felszólalt a bankügyben. Azt írja ez alkalommal: »Bátorságom volt az első csatasorba állani és nagyon megjutalmazott a Ház támogatása, mely lehetővé tette, hogy beszédemet teljesen félelem nélkül fejezzem be.²⁾ A hozott törvény megfelelt Ricardo elméletének, különösen a »Proposals for an economical and science currency« című értekezésének. »Őn bizonyosan tudja már, — írja ez alkalomból — hogy elfoglaltam helyemet a képviselőházban. Félek, hogy ott nem sok hasznomat veszik. Kétszer is próbáltam beszélni, de előadásom nagyon zavaros volt. Már nem is merem remélni, hogy valaha le tudom majd

¹⁾ M., 152. l.

²⁾ T. 73. l.

küzdeni azt a feszélyezettséget, a mely mindenkor uralkodik rajtam, valahányszor saját hangomat hallom. — Nagyon köszönöm — írja máskor — hogy Ön bátorítani szíveskedik abból az alkalomból, hogy a Házban felszólaltam. A Ház annyi elnézéssel fogadta beszédemet, hogy bizonyos mértékig csakugyan le tudom küzdeni zavaromat. Mindamellet úgy érzem, hogy még igen nagy és szinte legyőzhetetlen akadályok állanak előttem a siker útjában, mért is helyesebben és okosabban cselekszem, ha jövőre, minden megokolás nélkül, egyszerűen leadom szavazatomat.¹⁾

Nem tartozott semmi párthoz, minden kérdésben maga szabta meg irányát, azonban közelebb állott a radikális reformpárthoz; különben legtöbb felszólalása saját ismeretének és tapasztalatainak körében mozgott, bank- és pénzügyi kérdések körül. Nagyon komolyan és szószerint vette kötelességeit. Első parlamenti kampánya után megállapítja, hogy egészsége nem rosszabb, dacára a rendetlen étkezésnek és késői üléseknek. A mindennapi jelenlét a Házban és az idő, mely szükséges a számos jelentések és nyomtatványok átolvasására — nem is szólva a bizottsági ülésekről, melyek reggel tartatnak, nem hagynak a képviselőknek időt, hogy még csak a könnyű napi olvasmányokat átnézzék.²⁾ — Egy alkalommal azt írja: »A viták (a parlamentben) nagyon érdekesek voltak: az utolsó beszédek nagy eloquentiát és tehetséget követeltek, úgy Mackintoll mint Canning részéről. Ez a diadal becsületes volt és a kik már régen ülnek a Házban, azt mondják nekem, évek óta nem volt ennél nagyobb.«³⁾ — Máskor: »Erős munkát végeztem a mezőgazdasági bizottságban és remélem nem eredmény nélkül, hamis elvek javítása körül. Sok gazda jelent meg előttünk és szomorú, de azt hiszem, igaz képet adtak a nagy nyomorról. Megkérdeztek őket a segélyeszközök iránt és mind a védvámok mellett voltak, melyek egészen a külföldi gabona kitiltásáig emelkednének. Az én dolgom volt kimutatni, mily kevésbé vannak hivatva ebben a fontos kérdésben, mint tanácsadók szerepelni, kifejtván

¹⁾ M. 156. l.

²⁾ T. 70. l.

³⁾ T. 103. l.

nekik tudatlanságukat az alapelvekben, melyek kell hogy vezessék ítéletünket.⁴⁾

Mint híve a szabadkereskedelemnek részt vett 1820-ban a Házban folyt azon nevezetes vitában,⁵⁾ mely a londoni kereskedőknek történeti jelentőségű, Tooke Tamás tollából való ama beadványa fölött folyt, melyben Smith Ádámnál is tovább menve, kimutatták, hogy a szabadkereskedelem egy nemzetre nézve még akkor is előnyös, ha más államok előle elzárkóznak, tehát reciprocitás nélkül is.

Sokszor kifejezi a parlamenti állapotokkal való elégtelenséget: »Nincs a Házban olyan párt, mely olyant merne javasolni, a mi nem népszerű. Ez a pártrendszer egyik rossz következménye; a közérdek elhanyagoltatik.⁶⁾ — »A whigek ép oly kevésbé barátjai egy igazi reformnak, mint a toryk.«⁷⁾ — »Nekünk gazdag kútforrásaink vannak, de hiányoznak ügyes ministerek és egy önzetlen parlament. Parlamentünkben a földbirtokos érdek túlságosan túlhymó.«⁸⁾ — Nincs olyan erélyes ministerünk, a ki bírná és megérdemelné a nép bizalmát képességeibe és jellemébe.«⁹⁾ Gúnyosan említi John Russel levelét választóihoz, melyben azt mondja, hogy van egy párt, mely kitűnik a nemzetgazdaságtannak nevezett tudományban, a mely azt akarja, hogy a mi gabonánk helyettesíttessék Lengyelország és Oroszország gabonája által a mi gazdáink tönkretételére.«⁷⁾ — »Nagyon óhajtanám, hogy a Házban lenne és támogatna engemet a téves érvek elleni támadásban, melyek naponta az egyedárúságok és a korlátozott kereskedelem mellett felhozatnak. Minden tőlem telhetőt teszek, de ez elég kevés, nagyon nehéz magát elég érthetően kifejezni olyanok számára, kik ezekhez a tárgyakhoz vagy semmit sem értenek, vagy olyan előítéleteket szedtek magukba, melyekhez makacsul ragaszkodnak. Rossz szónok vagyok és sajnálattal kell mondanom, hogy nem javulok; nincs egyetlen támaszom; van néhány, a ki érti a tárgyat, de azok a ministerialis padokon ülnek

¹⁾ T. 148. l.

²⁾ T. 74. l.

³⁾ T. 174. l.

⁴⁾ T. 22. l.

⁵⁾ T. 26. l.

⁶⁾ T. 174. l.

és nem beszélhetnek mindig úgy, a hogy gondolkodnak.¹⁾ — Más helyen mégis nagy örömmel megállapítja, a helyesebb gazdaságos ismereteknek elterjedését és érvényesülését a nemzet nagy politikai testületeiben.²⁾

Ricardo nemes tevékenysége — mondja John Stuart Mill autobiografiájában³⁾ — parlamenti életének rövid ideje alatt lényegesen hozzájárult, hogy a nemzetgazdaságtan befolyása a napoleoni háborúk után növekedjék és a kabinetben is híveket szerezzen.

II.

Hogy mik a nemzetgazdaságtan feladatai és mire törekszik Ricardo maga, azt legjobban munkájának előszavából ismerjük meg:

»A föld terméke, minden, a mit felületéből nyerünk munka, gépezet és tőke egyesített alkalmazása által, a társadalom három osztálya között osztatik fel, ezek a földbirtokosok, a művelésre szükséges jószágkészlet, vagy tőke tulajdonosai és a munkások, kiknek szorgalma azt megnívéli. Azonban a társadalom különböző korszakaiban a föld termékéből ez osztályok mindegyikének jutó rész a földjáradék, a tőkenyereség és munkabér neve alatt, lényegesen különböző, függvén az főleg a talaj tényleges termékenységtől, a tőke és népesség szaporodásától, a mezőgazdaságban alkalmazott ügyességtől, találékonyságtól és a munkaeszközöktől.

Az ezen megoszlást szabályozó törvények megállapítása képezi a nemzetgazdaságtan legfőbb problémáját: bármennyire haladt a tudomány Turgot, Steuart, Smith, Say, Sismondi és mások munkái által, nagyon kevés kielégítő felvilágosítást nyújtának a földjáradék, tőkenyereség és munkának természetes alakulásáról.

1815-ben majdnem ugyanabban az időben, nyújtotta Malthus

¹⁾ T. 77. l.

²⁾ T. 191. l.

³⁾ 99. l.

»Inquiry into the nature and progress of rent« című munkájában és az oxfordi University College egy növendéke »Essay on the application of capital to land« című munkájában, a világnak a földjáradék helyes elméletét; ennek ismerete nélkül lehetetlen megérteni a gazdagság haladásának hatását a tőkenyereségre és a munkabérekre, az adózás hatását a közélet különböző osztályaira kielégítően megállapítani, különösen ha a megadóztatott árúk közvetlenül a föld színéről származó termelvények. Smith Ádám és a többi jeles író, kikre hivatkoztam, nem ismervén fel helyesen a földjáradék elveit, úgy találom, számos fontos igazságot sem ismertek fel. Mindezt csak a földjáradék kérdésének teljes ismerete mellett lehet felfedezni.

Ennek a hiánynak pótlására sokkal magasabb rendű képességek szükségesek, mint a melyekkel a következők írója rendelkezik; mégis, minthogy legnagyobb gondot fordított a tárgyra, mint-hogy segítségére voltak a fentemlített kitünő írók munkái és azon értékes tapasztalatok után, melyeket a tényekben oly gazdag-néhány utolsó évek a jelen nemzedéknek nyújtottak, nem gondolja, hogy szerénytelenségnek tekintik, ha nézeteit a tőkenyereség és munkabérek törvényeiről és az adók hatásáról előterjeszti. Ha az elvek, melyeket helyeseknek tart, olyanoknak találhatnának, úgy másoknak, kik nálánál tehetségesebbek, jut a feladat, hogy azoknak összes fontos következtetéseit levezessék.¹⁾ Ricardo tehát a jövedelmi ágak törvényeinek kutatását tűzte ki feladatul, mi által egyúttal a társadalmi tagozat törvényeit is kutatásának tárgyává tette, mert hiszen amazon alapulnak, a földjáradék a földbirtokosok jövedelmét képezi, a munkabér a munkásoké, a nyereség a tőkebirtokosoké. Ricardo annyira ment, hogy e kutatásokban látta általában a nemzetgazdaságtan egyedüli feladatát. »Őn azt hiszi, — írja Malthusnak — hogy a nemzetgazdaságtan feladata a gazdaság természetének és okának vizsgálata; én azt hiszem, hogy inkább vizsgálódása azoknak a törvényeknek, melyek meghatározzák a termelés eredményeinek felosztását amaz osztályok között, melyek azok létrejötténél közreműködnek.¹⁾ Ezek a kérdések voltak azok, melyek iránt Malthussal nem tudott megegyezni. »Malthus és én tovább is

¹⁾ M. 175. l.

eltérő nézetten vagyunk, tekintettel a földjáradék, tőkekamat és munkabér elveire. Ezek az elvek oly szorosan összefüggnek minnemen, a mi a nemzetgazdaságtanhoz tartozik, hogy az ezekkel kapcsolatos helyes nézeteknek elsősorú fontosságot tulajdonítok. Erre vonatkozólag eltérnek nézeteim Smith Adam, Malthus stb. nagy tekintélyétől és minden tehetségemet szeretném központosítani, nemcsak hogy a helyes elveket megállapítsam, hanem arra is hogy azokból fontos következtetéseket levonjak. Saját megelégedésemre a kísérletet megteszem és talán ismételt átvizsgálással egy vagy két év alatt valamit produkálok, a mit megértenek.¹⁾

Ricardo tisztán az igazságot, a tudományos igazságot kereste. »Az igazság az én tárgyam és ha sikerem lehet helyes elvek megállapításának előmozdításában, ez nagy elégtételemmre fog szolgálni.«²⁾ »Ön látja, hogy nemzetgazdaságtani tanulmányaim folytatására más nem buzdít, serkent, mint az élvezet, melyet maga a tanulás nyújt, mert soká nem leszek olyan szerencsés, bármilyen helyesek legyenek nézeteim, hogy oly munkát produkáljak, mely nekem hírt és kitüntetést hozna.«³⁾ »Felfogásunk különbségét véleményem szerint bizonyos tekintetben annak a körülménynek lehet betudni, hogy Ön gyakorlatibb természetűnek tartja az én könyvem, mint a minőnek én magam szántam. Az én célom az volt, hogy elveket állapítsak meg könyvemben, e végből pedig jellegzetes példákat hoztam fel, a melyeken jobban meg akartam mutatni amaz elvek működését.«⁴⁾

Bár Ricardo itt munkáját kevésbé gyakorlatinak nevezi, a mennyiben neki inkább elveknek kifejtése volt a feladata, mégsem lehet tagadni, hogy tanításainak erősen gyakorlati jellege volt és a legszorosabban összefüggtek korának nagy gyakorlati kérdéseivel.

»Nagyon szeretném rendszeres és összefüggő kifejtését látni azon kérdés felől, melyet az én részemről a közgazdasági tudomány legnehezebb, de egyszersmind talán legfontosabb kérdésének tartok. Értem e kérdésen: valamely országnak a

¹⁾ T. 9. l.

²⁾ T. 17. l.

³⁾ T. 8. l.

⁴⁾ M. 165. l.

vagyonosodásban való előrehaladását és azokat a törvényeket, melyek a növekedő hozadék szétosztását határozzák meg.¹⁾

Elismervén a tudomány még kiforratlan állapotát, mégis nagy fontosságáról meg van győződve. »Sajnálattal hallom, hogy Franciaország kormánya bizonyos előítéletet táplál a közgazdasági tudományval szemben. Hiszen igaz, hogy a közgazdasági írók között nagy a véleménykülönbség, de azért mégis csak van sok olyan nagyon fontos elv, a melyet egyértelműen vallanak s a melyeknek helyességét ki is mutatták. Ám fogadják el a kormányok legalább ezeket az elveket és akkor bizonyára sokat tehetnek a hatalmuk alatt álló népek jóléte érdekében.«²⁾

Az írásművészetnek nem volt nagy mestere, azt maga is sokszor panaszkolt. »Nincsen — mondja — elég ügyes tollam, hogy kellően világosságba helyezzem nézeteimet és hogy megfoszszam azokat a paradoxon látszatától.«³⁾ — »Mint rendszeren, most is sokat kellett küzdenem a szerkesztésben való gyengeséggel. De azért mégis kitartottam mindaddig, míg az agyamban kóválygó gondolatok mind le nem voltak írva.«⁴⁾ — »A mi magukat az előadott tanokat illeti, ezekre nézve legalább eddigelé nem volna semmi aggodalmam, de a nyelvezettel és a tárgy elrendezésével sehogy sem vagyok megelégedve, különösen pedig attól tartok, hogy nem tudtam elég világosan előadni azokat a nézeteket, a melyeket beható vizsgálódás tárgyává óhajtok tenni.«⁵⁾ — »Mennél inkább közeledik az az idő, hogy könyvem nyilvánosságra kerül, annál elégedetlenebb vagyok vele és annál kevésbbé tudom gondolataimat a benne tárgyalt kérdésekről nyugodtan összeszedni.«⁶⁾ — »Önök is úgy kell engemet kezelni, mint a parlament: kíséreljen megérteni, a mit gondolok és tűrje véleményem kifejezési módját.«⁷⁾ Egyik levelében említi, hogy Say sajnálatát fejezte ki, hogy Ricardo túlságosan nagy szellemi munkát követel olvasóitól. Say azt

¹⁾ M. 115. l.

²⁾ M. 166. l.

³⁾ M. 145. l.

⁴⁾ M. 128. l.

⁵⁾ M. 134. l.

⁶⁾ M. 135. l.

⁷⁾ T. 183. l.

mondta, hogy a könyvet tollal a kezében olvasta.¹⁾ — Egyik levelében említi, hogy Trower javasolta, hogy egy új kiadásnál terjedelmes fejezetet adjon világos és szabatos definíciókkal, de ez — írja Ricardo — a szabotosság és gondosság oly fokát követeli, melyet ő nem tud elérni.²⁾

Szónoki képességét is csekélyre becsülte. »A minap jelen voltam a Bank ülésén. Egyáltalában nem volt szándékom felszólalni, de valaki oly helytelenül okoskodott és annyira eltért a szóbanforgó kérdéstől, hogy mégis indítatva éreztem magamat a felszólalásra. Talán öt vagy tíz percig beszéltem nem csekély izgatottságban, mégis a nélkül, hogy valami szembetűnő badarságot mondtam volna. Az a baj, hogy akár írásban, akár élőszóval, nagyon is tömören beszélek. A legnehezebb anyagból is annyit szoktam mennél kevesebb szóba beleszorítani, hogy a legtöbb olvasó nem érti beszédemet.«³⁾

A Principles című nagy munkája elvont irányának magyarázatául az szolgál, hogy azt egészen elméleti munkának szánta. »Ha én nagyon is elméleti alapon állok, (magam is azt hiszem), hogy túlságosan theoretikus vagyok, Ön viszont mindent nagyon is praktikus szempontból néz. A közgazdasági tudományban oly sok kombináció és oly sok ható ok forog fenn, hogy mindig veszélyes egy bizonyos elmélet támogatása végett a tapasztalatra hivatkozni, ha csak egészen biztosak nem vagyunk benne, hogy tisztán látjuk a változatos eltéréseknek valamennyi okát és helyesen becsüljük fel az okok hatásait.«⁴⁾

Egyébként lényeges különbség van alkalmi dolgozatai, vitairatai és rendszeres munkája között. Amazok világosak, élénkek, a figyelmet lekötők, míg nagy munkája tényleg többnyire nehézkes, elvont, gyakran csak a legnagyobb fáradsággal érthető meg. Még Bentham is azt mondja Ricardo könyvéről, »eth devil a bit.«⁵⁾ Pedig Bentham úgy nyilatkozott, hogy ő volt szellemi atyja James Millnek, James Mill pedig szellemi atyja

¹⁾ T. 38. l.

²⁾ T. 50. l.

³⁾ M. 108. l.

⁴⁾ M. 100 l.

⁵⁾ History of the theories of production and distribution. (London, 1903.)

Ricardonak. Az itt érintett különbséget a kisebb dolgozatok és a Principles között Cannan is kiemeli. »Együtt olvasva a röpiratokkal, a Principles of political economy and taxation elég érthető. Azok nélkül pedig szerencsés vadászterület hamis magyarázók számára.«¹⁾

Ricardo éles felfogására nézve, mely a dolgok legrejtettebb szövevényeit felfedi, jellemzőnek tűnt fel nekem a következő helyes és fontos megállapítása. Abban az években át húzódó vitában, mely közte és Malthus között egy változatlan értékmérő iránt folyt, melynek lehetőségét ő Malthussal szemben helyesen tagadta, a többiek között azt mondja: »Nincs nehezebb dolog, mint hogy kipuhatóljuk a pénz értékingadozásait. Ha ezt pontosan megtudnók csinálni, akkor változhatatlan értékmérőnk volna, de ilyen értékmérőnk sohase volt és sohase is lehet.«²⁾

Mill autobiográfiájában azt írja:³⁾ »Atyám szeretett és benső barátja, Ricardo, röviddel ezelőtt közzétette azt a munkát, mely oly korszakalkotó a nemzetgazdaságtanban, egy munkát, mely soha nem tétetett volna közzé és nem íródott volna, csak atyám nógatása és erős buzdítása folytán; mert Ricardo az emberek legszerényebbike, bár teljesen meg volt győződve tanainak helyessége felől, oly kevéssé tartotta magát képesnek azoknak helyes kifejtésére és kifejezésére, hogy a közzététel gondolatától visszariadt. Ugyanaz a baráti buzdítás vezette Ricardót egy-két évvel későbbben abban, hogy a parlament tagja legyen, a hol életének rövid hátralevő éve alatt oly nagy szolgálatot tett saját és atyám nézeteinek úgy a nemzetgazdaságtan terén, mint más kérdésekben.«

III.

A napoleoni háborúk következtében az angol pénzrendszer zavarba jutott. 1797-ben egy ministertanácsi határozat felmentette az angol bankot a jegybeváltási kötelezettség alól.

¹⁾ M. 55. l.

²⁾ M. 211. l.

³⁾ Autobiography. (London, 1882.) 27. l.

A bankjegy ennek következtében diszagiót mutat, a váltóárfolyamok rosszabbodtak, az arany piaci ára emelkedik a verdei áron túl. A közvélemény, a sajtó sokat foglalkoztak ezeknek a kedvezőtlen jelenségeknek okaival. A közönséget pedig különösen az azok kíséretében járó drágaság nyugtalanította. Ez a kérdés szólította először Ricardót is a nyilvánosság sorompói elé. 1809-ben megjelent tőle a Morning Chronicleben egy cikksorozat, melynek tárgya: A nemesérez magas ára a bankjegyek elértéktelenedésének bizonyítéka. Ricardo szerint a bankjegyek túlnagy mennyisége oka a bankjegy elértéktelenedésének és a drágaságnak. A bankjegyek mennyiségét tehát redukálni kell és a bankot kötelezni kell, hogy bizonyos mennyiségű aranyért be kell váltani. Elvként pedig azt állítja fel, hogy a bankjegyek mennyiségének arányban kell állani a nemesérezek mennyiségével; ha a nemesérez mennyisége csökken, a bankjegyek mennyiségének is csökkenni kell. Ez egyszerű megoldásnak látszott. Ricardót minden oldalról támadták, sőt a parlament arra a nevetséges lépésre határozta el magát, hogy kijelentette, miszerint a bankjegy nem csökkent értékben. Az 1810-ben összehívott nagy ankét (Bullion committee) Ricardo nézete felé hajlott. Ricardónak még életében az az elégtétele volt, hogy az angol parlament az ő nézetét fogadta el és midőn 1819-ben a készpénzfizetést elrendelték, a törvény Ricardo elveit követte. A bankjegyeknek most bekövetkezett csökkenésével a drágaság is elmúlt. Midőn pedig 1844-ben a bankügy újból rendeztetett, a nevezetes Peel-aktával, itt is Ricardo álláspontja győzött és az úgynevezett forgalmi (currency) elméletnek megfelelően kimondatott, hogy bizonyos összegben túl a bankjegyeket csak akkor lehet szaporítani, ha a banknál ugyanannyi nemesérez letéttetik, a bankjegy tehát helyettesítője a bank pincéjében levő ugyanannyi nemesércpénznek. Ricardo leveleiből látjuk, hogy Ricardót bizonyos ellenszenv vezette a bank elleni harczában — bár maga is részvényes volt — és a végső megoldást abban látta, hogy maga az állam bocsássa ki a bankjegyeket.

Ricardo ebben az első dolgozatában már kifejti álláspontját a fizetési mérleg tekintetében is. Azt mondja: ¹⁾

¹⁾ Works 268. l.

»Nem viszünk ki több árut, mint a mennyit behozunk, csak ha forgalmi eszközökben fölöslegünk van, a mikor előnyös ránk nézve, hogy bevitelünk egy részét képezzék. A pénz kivitelének oka annak olcsósága és így nem következménye, hanem oka a kedvezőtlen mérlegnek. Nem visszük ki, ha nem küldenők jobb piacra, vagy ha volna oly áru, melyet több haszonnal vihetnénk ki... Pénz tehát csak akkor küldessék külföldre valamely adósság törlesztésére, ha fölösleg van, ha a legolcsóbb áru, a mit ki lehet vinni.«

Mint Ricardo minden tétele, ez is csak in abstracto igaz. Mert tudjuk, hogy vannak államok, melyek nemesércpénzben szegények, vannak, a melyek nemesércpénzben gazdagok. Az sem áll, hogy egy ország csak akkor fizet nemesércpénzben a külföldnek, ha az legolcsóbb áruja. Mert az az eset is lehet, hogy a külföld nem hajlandó mást elfogadni. Ilyen volt évszázadokon át a kereskedelem Kelet-Indiával; Kelet-India értékes áruért nem volt hajlandó mást elfogadni, mint nemesércet. És most a háborúban is látjuk, hogy Amerika az Angliának szállított árúk értékének egy részét okvetlenül nemesércpénzben követeli.

A váltók, fizetési mérleg és árfolyamok kérdésére ismét visszatért akkor, mikor a Bullion Committee álláspontja, melyet jóformán az ő dolgozata készített elő, megtámadtatott. A dolgozat, mely részletes adatok bonczolásával világítja meg a kérdést a következő: Reply to Mr. Bosanquet's practical observations on the report of the Bullion Committee.

Az e kérdéseket tárgyaló iratai nagy érdeklődést keltettek.

»Utolsó iratom érdemét meghaladó jó kelendőségnek örvend Murray máris nyomatja a második kiadást. Nem is hittem volna, hogy ez a tárgy ennyire érdekli a nagyközönséget, de úgy látszik, mindenki kíváncsi rá, hogy mekkora a Bank érzékészlete. A képviselőházban a Bankkal kötött szerződések védelme bizony gyengécske volt.«¹⁾

A túlkibocsátás bankjegyekben erős harcra szólította az Angolbank ellen.

»Véleményem szerint a Bankot teljesen fölösleges intézménynek kell tekintenünk, a mely meggazdagszik azokból a nyeresé-

¹⁾ M. 115. l.

gekből, melyek tulajdonkép a közönséget illetik. Nem tehetek róla, de én a papírpénz kibocsátását olyan jognak tartom, a mely kizárólag csak az államot illetheti meg. Ezt a jogot én úgy tekintem, mint a pénzverés jogának egyik ágát... Mindig élvezettel látom, ha valaki támadást intéz a Bank ellen: ha volna elég bátorságom, magam is részt vennék az ilyen támadásokban.¹⁾ — »Néhány oldalt írtam egy nemzeti Bank felállításának tervéről azzal a célzattal, hogy bebizonyítsam, hogy a nemzet nyereségben semmit sem vesztené azzal, ha a Bank of England-ot eltörölnék és hogy ennek a változásnak egyedüli hatása az volna, hogy a bank nyereségének egy része átmenne az államkincstárba.«²⁾ — A bank igazgatóiról egy helyen azt mondja: »alaposan tudatlan társaság.«³⁾ — »Egyetértek Önnel ama jótétemények tekintetében, melyek a papírpénzforgalomból a nemesérczforgalom helyett származnak és óhajom, hogy soha mást ne lássak az országban létesítve.«⁴⁾ — »A magam összefüggéstelen és kúszált stílusában papirosra vetettem, nézeteimet a bank nyereségéről és a tisztán csak papírra alapított valuta előnyeiről.«⁵⁾ — »El voltam rá készülve, hogy Ön nem fog teljesen egyetérteni azzal a javaslatommal, mely szerint a fémek teljesen kizárandók a forgalomból.«⁶⁾

Minden alkalmat felhasznál, hogy az angol bank igazgatóinak sáfárkodását erős bírálat tárgyává tegye. Több iratban visszatér az elítélő hang, melyet ezek kiváltak. Kedvezőtlen véleménye a bank vezetéséről arra is rábírta, hogy a birtokában levő bankrészesvényeket eladja, mert erősen meg van győződve, hogy árfolyamuk túl magas és hogy némi nyugodt megfontolás után csökkenni fog.⁷⁾

A napoleoni háború költségeit nagyjából kölcsönökből fedezték. Az angol államadósság a háború következtében 220 millió fontról 830 millió fontra emelkedett, tehát megnégyszereződött.

¹⁾ M. 94. l.

²⁾ M. 219. l.

³⁾ M. 181. l.

⁴⁾ T. 110. l.

⁵⁾ M. 108. l.

⁶⁾ M. 104. l.

⁷⁾ T. 77. l.

Ricardo nem volt barátja az államkölcsönöseknek. Szerinte két dolog teszi az államot szegénynek: az államnak és az egyéneknek pazarlása és a kölcsönök. Indokolja pedig ezt a felfogást azzal, hogy az adósság az államot kevésbé takarékoská teszi, vakká teszi valódi helyzetét tekintetében. »Ha egy háború költsége — mondja — évenként 40 millió font és az a rész, a mivel az egyesnek az évi kiadáshoz hozzá kell járulni, 100 font, arra fog törekedni, hogy a jövedelméből a 100 fontot teljesen megtakarítsa. Kölcsön esetében, ő csak a 100 font kamatját tartozik fizetni, vagyis 5 fontot és ő azt fogja hinni, hogy elég, ha ő ezt az 5 fontot a költségekéből elvonja és így ámtja magát abban a hiszemben, hogy ő olyan gazdag, mint azelőtt. A nemzet, a mennyiben épen így okosodik és cselekszik, csak a 40 milliónak megfelelő kamatot takarítja meg, vagyis két milliót; és így nemcsak elveszti a nyereséget vagy hasznót, a mit a 40 millió, produktíve felhasználva, nyújtana, hanem 38 milliót, a megtakarítás és a kiadás közötti különbséget. Ha minden ember, mint előbb említettem, maga venné fel a kölcsönt és teljes részével járulna az állami kiadásokhoz, akkor, mielőtt a háború megszűnnék, az adóztatás is megszűnnék és közvetlenül áttérnének az árak természetes állapotához.«¹⁾ Látjuk, hogy Ricardo okoskodása lényegben odairányul, hogy minden egyes vegye magára az államadósságból reá eső részt, ezt vagy vagyonából vagy kölcsön útján teheti. Az ok, mely erre vezet, pedig az, mert különben a háborús költségek fedezésére egyéb adókhoz kell nyúlni, a fogyasztási cikkeknek kell megadóztatni, a mi azoknak árát emeli, vámokat kell kivetni, a mi a külkereskedelmi szabad fejlődésnek áll útjában. Hogy főleg ez a szempont az, mely őt az egyszeri vagyonadó eszméjéhez vezette, mutatja az a körülmény, hogy a háborús költségeknek kölcsön vagy egyszerű vagyonadó útján való fedezését abban a fejezetben tárgyalja, mely a különböző cikkek megadóztatásáról szól. Különben megjegyzendő, hogy ő az egyszeri vagyonadót, több évre akarja felosztani.²⁾

Ricardo némileg magamagával jön ellentétbe, mert munkájának nyolczadik fejezetében, a hol általánosságban az

¹⁾ Works 148. l.

²⁾ Works 546 l.

adóról beszél, határozottan állást foglal a vagyon, a tőke bármilyen megadóztatása ellen, mivel ez által évről-évre csökken az az alap, melyből a termelés és a fogyasztás teljesíthető. Sőt utal arra, miszerint minden ember törekvése arra irányul, hogy minden adó, még az is, mely a vagyonra kivettetik, jövedelmi adóvá váljék. »Szükséges volna, hogy minden kormány politikája arra irányuljon, hogy soha ne létesítsen olyan adókat, melyek elkerülhetetlenül a vagyonra (tőkére) nehezednek.« Az is tekintetbe veendő, hogy Ricardo idejében a napoleoni háborúk után Anglia közgazdasága hatalmas fejlődésnek indul és teherbirása jelentékenyen emelkedik. Igaz, hogy Ricardo ezeket csak egy állandó vagyonadóról mondja, de a mit ez évről-évre idéz elő, azt az egyszeri vagyonadó egyszerre brutálisan végzi.

Ricardo álláspontja talán helyesebben is van jellemezve, ha abban a negatívumban összefoglaljuk, hogy ő a háborús költségeket nem óhajtja kölcsönökből fedezni, hanem azonnal teljes összegekben, azonban oly adók kizárásával, melyek a termelést és a forgalmat zavarják. Különben is, — mint lentebb látni fogjuk — minden államadósságnak ellensége, minden államadóságot vissza akar fizetni, hogy többé államadósság ne létezzék. Az angol szakfőrflak nagy többsége, továbbá az államhitelügy terén hasonlóan nagytekintélyű Nebenius, de még fordítója és kommentátora, Baumstarck is, ellentétes állásponton voltak.

Nem helyeselte a törlesztési alap intézményét sem. »Napról-napra — írja Trowernek ¹⁾ — nagyobb ellensége leszek az államadósságoknak. Egyéb bajoktól eltekintve, rettenetesen zavarja az árakat és hátrányba helyez minket a külföldi piacokon.« — »Egyetértek Önnel, hogy adósságainkat nem szabad szaporítani, kellene annyi szilárdság, hogy adót vessünk ki minden hiányért, mely mutatkozik. Törlesztési alapunknak vége van és nincs kedvem újat szervezni, hogy az ismét a ministerek rendelkezésére bocsáttassék. Akármit teszünk, nem fogják respektálni és néhány év múlva ismét annyi adósságunk lesz, mint azelőtt. Egy erőteljes adórendszer mellett vagyok, ha adósságunkat egyszersmindenkorra törleszteni akarjuk.« ²⁾ — »Kell, hogy vége

¹⁾ T. 13. 1.

²⁾ T. 75. 1.

legyen a kölcsönöknek, már nem szaporíthatjuk 800 milliónyi adósságunkat. Azt javasolja, hogy az államkölcsönök csak árfolyam mellett váltassanak vissza, a mely ekkor 70-en állott. Azért haragusznak rá az értékpapírtulajdonosok. De haragszanak rá a földbirtokok is. Azt mondják, hogy a földbirtokot oda akarja adni az államhitelezőknek, sőt azt is mondják, hogy önérből teszi az indítványt. Erre azt írja: Rám nézve valóban nehéz volna meghatározni, mennyiben mozdítaná elő egy ilyen rendszabály az én magánérdekeimet. ¹⁾

»Elhanyagolnám kötelességeimet, tekintve nézeteimet a törlesztési alapra vonatkozólag, ha nem követnék el mindent annak megszüntetésére. Mit használna az adósság csökkentése béke idején, ha a ministerek kezében hagyva egy alapot, mely a tapasztalat tanúsága szerint egyedül arra használtatik, hogy a végén az adósság szaporíttassék? Addig, míg ez az alap erkölcsileg a ministerek rendelkezésére áll, a legcsekélyebb alkalommal készek lesznek a háborúviselésre. Hogy békebarátok legyenek, szegénységben kell őket tartani.« ²⁾ A törlesztési alap tulajdonkép úgy funkcionál mint a hadi kincs. ³⁾

A mi az államadósságok visszafizetését illeti — írja Trowernek — lényegben nem térünk el egymástól. Én egészen visszafizetném és soha nem engedném új adósság felvételét semmiféle célra.

A háború költségének fedezését vizsgálja az »Essay on the funding System« című nagyértékű éles polemikus értekezés is.

A háború gazdasági hatásának vizsgálódása sokszor foglalkoztatja Ricardót. Ennek szenteli jóformán az egész 19. fejezetet, mely a kereskedelem csatornáiban bekövetkező hirtelen változásokról szól. ⁴⁾ Szerinte úgy a háború kezdete hosszú békekorszak után, mint a béke kezdete hosszú háború után nagy zavarokat okoz a kereskedelem terén. Mindkét esetben a tőkék más felhasználást nyernek. Ez átmenet alatt sok tőke használatlanul marad, sőt elpusztul. Sok munkás munkanélkülivé válik. Ezeknek a bajoknak tartama attól függ, mily szívóssággal ragaszkodnak az

¹⁾ T. 102. 1.

²⁾ T. 186. 1.

³⁾ Works, 546. 1.

⁴⁾ Works, 159. 1.

emberek régi foglalkozásukhoz. Azonban rövid szenvedés után megint a haladás ideje következik. Hasonló bajok, habár kisebb mértékben, mutatkoznak a mezőgazdaság terén. A háború gyakran megakadályozza, hogy gabona oly országból, hol kevesebb költséggel előállíttatik, behozassék olyan országba, hol azt csak nagyobb költséggel lehet termelni. Ennek következménye az lesz, hogy ez utóbbi országban a tőkék a mezőgazdaság felé tódulnak és az ország függetleníti magát az idegen behozataltól. De ha a háborúnak vége leszen, a behozatal akadályai eltűnnek, a bel-földi termelő ki lesz téve a külföld versenyének és sok tőke elpusztul. Itt átmenetileg lehet legjobban segíteni egy évről-évre esökkenő vámmal, mely megvédi azt az osztályt, mely az országot ellátta élelmiszerekkel akkor, mikor annak behozatala lehetetlen volt. Míg a háború következtében a tőke átment kevésbé termékeny területekre is, mi a földjáradék emelkedésével járt, addig a béke következtében és a külföldi behozatal fokozásával a tőke ezekről a területekről vissza fog húzódni, mi ismét a járadék esökkenésével jár. Ugyanez következik be akkor is, ha a tőke a földből nehezen vonható ki, mert akkor tovább folyik az eddigi termelés, a mi szerinte az árak esökkenését idézné elő, minek folytán a földjáradék esökken, a vállalkozási nyereség emelkedni fog.

A háború befolyásának vizsgálódására visszatér a harmincegyedik fejezetben. Kiindulván abból a tényből, hogy a munkások érdeke, hogy mentől nagyobb legyen a kereslet munkások után, kimutatja, hogy a háború is nagy keresletet indít a munkások után, mely a háború megszűnésével megszűnik. Egy háború, melyet nem a tőkéből tartanak fenn, hanem a jövedelemből — ismét Ricardo kedvencz eszméje — az a népesség szaporodására kedvező, mert több munkaerő alkalmazására nyújt módot.¹⁾

Más összefüggésekben is sűrűn utal a háború hatására. Így utal arra, hogy a háború különösen az értékpapirtulajdonosokat és az állandó fizetésből élőket nagyon sújtotta. Ezeknek jövedelme jelentékeny esökkenést szenvedett egyfelől a pénz elértéktelenedése, másfelől a gabonaárak emelkedése folytán, mihez járul a tőke értékének esökkenése is.²⁾

¹⁾ Works. 240. l.

²⁾ Works. 390. l.

A napoleoni háborúk háttéréről emelkedik ki Ricardo legnevezetesebb tana a földjáradékról és annak kapcsán egész jövedelem-elosztási tanács. E háborúk alatt Anglia az európai szárazföldről el lévén szigetelve, a földművelést eddig nem művelt helyekre vagy kevésbé termékeny területekre terjesztették ki, illetőleg több tőkét fordítottak ugyanarra a területre; a béke helyreállítása után pedig azok, kik a kevésbé termékeny területek művelésére nagyobb áldozatokat hoztak, védelmet követeltek a külföldi behozatal ellen. Ezzel szemben a következő álláspontot képviselte. Ricardo rajongott alacsony gabonaárakért. »A gabonának valósággal magas ára — írja Malthusnak — mindenkor bajnak mondható.« Ennek elérésére a gabonának külföldről való akadálytalan behozatalát tartotta szükségesnek, míg Malthus, talán épen a háborús tapasztalatok alapján, irtózik attól, hogy az ország ellátását a külföldről tegye függővé. Ricardo szerint alacsony gabonaárak mellett elérhető, hogy a munkabér alacsony, a tőkenyereség magas legyen, pedig ebben látta ő a gazdasági haladás egyik legfőbb zálogát. A gabonaárak alacsonyak ott, a hol a termelés még nem tért át a kevésbé termékeny területekre vagy a hol fontos találmányok vagy egyéb berendezések a földművelést előmozdítják. A hol pedig, Malthus földjáradéktana szerint már át kellett menni terméketlenebb területekre, ott a gabonabevitelt szabadabbá kell tenni. Ricardo azért követeli a gabonavámok eltörlését. Sőt talán azt mondhatjuk, hogy a Malthus-féle földjáradéktanért azért lelkesül annyira, azért dicséri Malthus elméletét, mert ez alapot nyújt neki a gabonavámok megtámadására. Ricardo ugyanis úgy okoskodik, hogy a földjáradéktan bizonyítja, hogy a földbirtokos nem a termelés terén szerzett érdemekért kapja jövedelmét, hanem a társadalom haladásának, a népesség szaporodásának ez mintegy sajnálatos mellékhatása. A földbirtokosok, a nélkül, hogy a nemzeti jövedelmet szaporítanák, abban a helyzetben vannak, hogy annak egy részét a maguk számára igénybe vehetik. De ha ez így van, ha a földbirtokosok ilyen kiváltságos helyzetben vannak a termelés sajátos területe és a legkedvezőtlenebb területen mutatókozó legnagyobb, de még szükséges termelési költségek hatása folytán, akkor döreség: ha az állam ez osztály helyzetét a többi osztályok rovására még azzal is támogatja, hogy az olcsóbban termelő külföldről nem enged gabonát behozni. Így ő a Malthus-féle

földjáradéktanból azt a következtetést vonta le, hogy a gabonavámokat el kell törölni. Malthus e tekintetben más nézeten volt, mint azt maga Ricardo dolgozatának előszavában mondja, mert »borzasztónak tartotta az ország élelmiszerekkel való ellátását a külföldtől függővé tenni«. Ricardo hozzáteszi, hogy ő ettől nem fél és nem lát okot a kereskedelmi szabadság elvétől eltérni, mint azt Malthus teszi, a ki egyébként oly nagy szolgálatot tett a kereskedelmi szabadság elméletének. Malthussal folytatott levelezésének nagy része e kérdés körül forog és méla rezignációval írja Ricardo röviddel halála előtt Malthusnak, hogy ők is úgy jártak, mint más vitázók, hogy annyi vita után mindegyik megtartja nézetét. Ezzel szemben Malthus azon reményének adott kifejezést, hogy ha Ricardo tovább él, alkalmasint megegyezésre jutottak volna.

Ricardo egyik sajátja, mint láttuk, abban rejlik, hogy ő mindig kizárólag a közgazdasági szempontokat honorálta, Malthus pedig a politikai mozzanatok is mérlegelte. Már pedig a gabonavámok felállítására végső elemzésben politikai célnak szolgált, a mennyiben a gabonavámokkal védelmet akartak abban az időben adni a konzervatívabb földművelő osztálynak; szemben az erősen progresszív, esetleg forradalmi eszméknek hódoló iparból és kereskedelemről élő városi népességgel. A francia forradalom eszméitől való félelemnek jelentékeny szerepe volt a gabonavámok létesítésében. Hozzájárul még az, hogy politikai okokból veszedelmesnek tartották az ország élelmezését a külföldtől függővé tenni.

IV.

Már nagy híre és tekintélye volt Ricardónak, mint a valuta-kérdések alapos ismerőjének, mikor alapvető elméleti munkáját, »Principles of political economy and taxation« 1817-ben közzétette, melylyel a nemzetgazdaságtan nagy megalapítóinak sorába lépett. A munka nem rendszeres munka, inkább sorozata egyes problémákról írt értekezéseknek, nem is szoros sorrendben. Így közvetlenül az érték tárgyalása után a földjáradék tárgyalása következik. Mintegy bírálva vizsgálja Smith munkája egyes témáit, a mellett azonban vannak egészen önálló vizsgálódá-

sok is. A problémák tárgyalási módja is igen különböző; egyesek néhány rövid lapon intéztetnek el, mások behatóbban. Munkájának legfontosabb három fejezete az, melyben a földjáradék, a munkabér és a tőkekamat elméletét adja elő. Ez a három fejezet a jövedelemmegoszlás tanát, statikailag és dinamikailag kifejti és határozottan az angol deductiv orthodox iskola legfontosabb alkotását képezi. Nézzük a három fejezet tartalmát közelebbről.

A földjáradéktanról szóló kevés néhány lap — tizenegy lap — adja a földjáradék ama tanát, mely hosszas vitáknak a tárgyát képezte és melyről valóban könyvtárakat írtak össze. A tan alapját már egy régibb értekezésében tette le, melynek címe: »Influence of a low price of corn on the profit of stock« (1815).

A tan lényegét, lehetőleg Ricardo saját szavaihoz tartjuk magunkat, a következőkben foglalhatjuk össze: A földjáradék a föld termelvényeinek az a része, melyet a földbirtokosnak fizetnek a talaj eredeti és elpusztíthatlan erőinek használatáért. Egy ország első betelepítésénél, midőn gazdag és termékeny terület bőségben van, melyből csak egy kis rész szükséges a létező népesség fenntartására, földjáradék nincs; mert senki sem fog fizetni a földhasználatért, ha még sok a tulajdonba nem vett terület, a hogy nem fizetnek a víz, a levegő és más természeti adományokért, melyek korlátlan mennyiségben állanak rendelkezésre. Csak mivel a föld nincs korlátlan mennyiségben és egyenlő minőségben és mert a népesség szaporodásával kevésbbé termékeny vagy kevésbbé jötekvésű földre kell átmenni, van földjáradék. Mihelyt a társadalom haladásával másodrangú föld kerül művelés alá, keletkezik a földjáradék az elsőosztályú földön. A népesség haladásának minden lépésével a termelés kiterjesztetik rosszabb minőségű földre, hogy a népesség szükségletei fedeztessenek és akkor minden jobb minőségű föld után járadék fizettetik. Midőn csak első minőségű föld áll művelés alatt, a föld terméke a föld megművelőjéé és a tőkésé, ki a tőkét előlegezi. A földbirtokos mint olyan a föld termékeiben nem részesül. Gyakran a népesség szaporodásával sem térnek át új területek művelésre, hanem az eddigi területre több tőkét fordítanak, de az újabban alkalmazott tőke már nem nyújtja ugyanazt a jövedelmet, hanem kevesebbet; így is keletkezik földjáradék. A legtermékenyebb és legjobb fekvésű területet legelőször művelik

és termelvényének csereértékét, mint minden más jószág csereértékét a termelésével és a piaczhozatalra szükséges munka határozza meg, ha pedig kevésbé termékeny föld vétetik művelés alá, akkor a termelvény csereértéke emelkedik, mert több munkát vesz igénybe. Mert minden jószág csereértékét nem az a munka szabályozza, a mely a legkedvezőbb körülmények között szükséges annak előállítására, hanem a mely a legkedvezőbb körülmények között szükséges, ha a kereslet kielégítése céljából ilyen földekre kell a termelést kiterjeszteni. Az ok, a miért ilyenkor a termények drágábban adatnak el, nem az, hogy földjáradék keletkezik, hanem megfordítva, földjáradék keletkezik, mert a termelvények ára emelkedik. Nincs nézet, melyet gyakrabban hallani, mint azt, hogy a földnek az az előnye másféle termelés felett, mert járadékot nyújt. De hiszen ép mikor legbővebb, legtermékenyebb, akkor nem nyújt járadékot. Furcsa, hogy az, a mi épen egy tökéletlenség, előnynek tekintetik. Akkor kíváncsi volna, hogy a gépek évről-évre tökéletlenebbek legyenek, hogy a levegő, a víz, a gőz feszereje különböző minőségben, korlátoltan és elsajátítható legyen és akkor azoknál is járadék mutatkoznék; szóval, hogy az ember mindent nehezebben termeljen és kevesebbet végezzen a természet. A járadék emelkedése az emelkedő vagyonosodással függ össze, de nem annak oka, csak tünete. A járadék csökken, ha a tőke mennyisége csökken és így a legrosszabb földek nem műveltetnek, vagy ha a népesség szaporodásával a mezőgazdasági művelés tökéletesbítettik.

Ricardónak földjáradéktanát teljesen csak úgy értjük meg, ha kisebb dolgozatait nézzük, melyekben felfogását behatóbban és nagyobb világossággal fejtette ki. Itt látjuk, milyen gondolatmenetből származott földjáradéktana. A földjáradék minden esetben egy része a nyereségnek, mely előzőleg a földből nyeretett. Soha nem képez új alkotást, hanem része egy már előbb létesített jövedelemnek.¹⁾ — A földbirtokos érdeke mindig ellentétben áll a társadalom összes egyéb osztályainak érdekével. Az ő helyzete akkor fényesebb, ha az élelmiszer ritka és drága, míg minden más emberre nézve előnyös, ha élelmét olcsón tudja beszerezni. Igaz, hozzáteszi, hogy magas földjáradék és alacsony kamatláb

¹⁾ Works, 375. l.

a legbiztosabb jelei a gazdagságnak és jólétnek, a tetemes népességnek, összehasonlítva a föld termékenységeivel.¹⁾ »Nagyon sajnálnám, ha bizonyos társadalom iránti tekintetek megengednék, hogy az ország gazdagságának és népességének szaporodása megakadályoztassék. Ha a földbirtokos érdeke elég ok, hogy lemondjunk mindazokról az előnyökről, melyek olcsó gabona behozatalával járnak, akkor mondjunk le minden haladásról a mezőgazdaságban, a gazdaság eszközeiben. Mondjunk le minden haladásról és tiltsuk meg a bevittet.²⁾ Semmi sem mozdítja elő oly mértékben egy ország jólétét és boldogságát, mint magas tőkeamat.³⁾

A negyedik fejezetben tárgyalja Ricardo a munkabért és erre vonatkozó elmélete ép úgy, sőt talán még inkább, mint a földjáradék, a tudomány egyik legvitatottabb részét képezi. A munka — kezdi a tárgyalást — mint minden más dolog, mely az adásvevés tárgyát képezi és melynek mennyiségét szaporítani és csökkenteni lehet, természetes és piaci árral bír. A munka természetes ára az az ár, mely szükséges, hogy a munkások együttvéve képesek legyenek magukat és fajukat fenntartani, szaporodás csökkenés nélkül. Ha az élelmiszerek ára emelkedik, akkor természetesen a munkabér is emelkedik, ha azok ára csökken, a természeti munkabér is csökken. A társadalom haladásával a természeti munkabér emelkedő tendenciát mutat, mivel egyike a legfontosabb cikkeknek, mely a munkás fenntartásához kell: a nehezebb termelés következtében árban emelkedik. A piaci munkabér az a bér, a melyet a munkás tényleg kap a kereslet és kínálat működése folytán; a munka drága, ha ritka; olcsó, ha sok. Bármennyire térne el a természeti munkabértől a piaci ár, ez mégis ahhoz iparkodik simulni. Ha a piaci munkabér túlhaladja a természeti munkabért, akkor a munkás helyzete virágzó, hatalmában áll több szükségletet és élvezetet szerezni és egészséges nagyszámú családot nevelni. Ha a magas bérek által a szaporodásnak nyújtott ösztön folytán a munkások száma emelkedik, a bérek ismét a természeti bérig csökkennek, néha a reakció folytán azon alul. Ha pedig a piaci munkabér a természeti béren alul alakul, akkor

¹⁾ Works, 378. l.

²⁾ Works, 390. l.

³⁾ Works, 474. l.

áll be a munkásra nézve a legsúlyosabb helyzet; a szegénység megfosztja őt a komforttól, mely feltétlenül szükséges. Csak miután ennek következtében számuk csökkent vagy ha a kereslet emelkedik: fog a piaci ár ismét a természeti árig emelkedni. Haladó társadalomban a piaci munkabér határtalan időig lehet a természeti munkabér fölött. A társadalom minden haladása, a tőke minden szaporodása emeli a munka piaci árát; de ennek tartóssága attól függ, vajjon emelkedik-e a munka természeti ára is? A munka természeti ára nem tekintendő absolute állandónak és változatlanul. Változhatik különböző időszakokban ugyanabban az országban és még inkább különböző országokban. Teljesen függ a nép szokásaitól. Egy angol munkás munkabérét a természeti fokon alól levőnek tekinti, ha csak burgonyát ehet és egy, egy nyomorult kabinban lakik, míg más országokban, a hol azt mondják, az élet olcsó, ezzel megelégszenek. Sok kényelem, a mit ma egy angol parasztházban élveznek, régebben fényűzés volt. A pénz értékétől függetlenül a munkabérek emelkedése és csökkenése függ: 1. a munkások iránti kereslettől és kínálattól; 2. azoknak az árúknak áráról, melyeknek megszerzésére a munkabér fordítatik. Kedvező viszonyok között állítólag a népesség huszonöt év alatt megkétszereződik; de hasonló viszonyok mellett egy ország tőke mennyisége még rövidebb idő alatt kétszereződik meg. Ebben az esetben az egész korszak alatt a munkabér emelkedő irányzatot mutat, mert a munka utáni kereslet jobban emelkedik, mint a kínálat. Ha a népesség erősen közeledik a fenntartási eszközök határáig, az egyedüli orvosság vagy a népesség csökkentése vagy gyorsabb tőke-accumuláció. Gazdag országokban, a hol már minden terület művelés alatt áll, az utolsó nem alkalmazható és nem kívánatos, mivel az általános elszegényedéshez vezetne. Szegény országokban, a hol még rendelkeznek nagy mennyiségű termelési eszközökkel és még nem áll minden termékeny terület művelés alatt, az egyedüli biztos és hatályos eszköz, főleg mivel eredménye az összes osztályok emelkedése. Az emberiség barátai nem kívánhatnak egyebet, mint hogy a munkásosztály minden országban érzékkel bírjon a magasabb szükségletek iránt és hogy minden törvényes eszközzel buzdíttassanak ama törekvésben, hogy azokat kielégítsék. Nincs jobb biztosíték a túlnépesség ellen. Azokban az országokban, a melyekben a munkások szükségletei a legesek-

lyebbek és a hol a legolcsóbb élelmiszerekkel megelégednek, a nép a legnagyobb viszontagságnak és nyomornak van kitéve, nincs menedékhelyük a bajok ellen; nem találhatnak alsóbb fokot; már oly alacsonyan állanak, hogy mélyebbre nem eshetnek. Minden fontosabb élelmiszert hiján, az éhség minden nyomorának áldozatul esnek. A társadalmi természetes haladásában a munkabérnek csökkenő iránzata van, a mennyiben az kereslettől és kínálattól függ, mert a munkáskínálat növekedése változatlan arányban történik, míg a kereslet csökkenő arányban történik. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a munkabérek azoknak a cikkeknek árától függenek, melyekre elköltetnek. Ezek az árak pedig a népesség szaporodásával emelkednek. A munkabérek tehát emelkedni fognak, de nem oly mértékben, hogy ugyanannyit fogyasztson, mint azelőtt. Mindamellett most az iparos nyeresége csökkenni fog, mert azok termelési költsége emelkedik, árak pedig változatlan marad. Ugyanaz az ok, mely a földjáradékot emeli, emeli a munkabért is, mindkettő emelkedik a gazdagság és népesség szaporodásával. Azonban a munkabér és földjáradék emelkedése között a különbség a következő. A földjáradék pénzbeli értékének emelkedése a termelvénnyel mennyiségének szaporodásával jár; nemcsak a pénzben emelkedik a járadék, hanem gabonában is. A munkás sorsa nem olyan kedvező, pénzbeli bére emelkedik, de gabonában mérve csökken, sőt egész helyzete rosszabbul, mert sokkal nehezebb lesz a piaci munkabért a természeti munkabér színvonalán tartani.

Ezek — mondja Ricardo — ama törvények, melyek a munkabérek és minden állam túlnyomó többségének boldogságát szabályozzák. Mint minden szerződést, a munkabérszerződést is a méltányos és szabad versenyre kell bízni és soha sem szabad azt a törvényhozás beavatkozásának alávetni. Ezekkel a világos tételekkel egyenes ellentétben állanak a szegényügyi törvények. A helyett, hogy a szegényt gazdaggá tennék, a gazdagot szegénynyé teszik. Ezeknek a törvényeknek veszélyes tendenciája többé nem mysterium, mióta Malthus hivatott keze azokat kifejtette. Nem szenved kétséget, hogy a szegények jóléte nem biztosítható hozzájárulások nélkül vagy a törvényhozás intézkedésével, számuk szabályozására és könnyelmű házasságuk megakadályozására. *A nehézkedési törvény nem bizonyosabb, mint az*

a tény, hogy ilyen törvények a nemzet gazdagságát és erejét szegénységgé és gyengeséggé változtatják.

A tőkenyereségről szóló fejezetben Ricardo a tőkenyereség és az azzal összefüggő tőkekamat hullámzásának okait keresi. A járadék nem képezvén, mint azt a járadék kérdésénél kifejtette, az ár alkatrészét, sem a földművelő, sem az iparos nem hoznak áldozatot a járadék számára. Termelvényük ára e szerint két elemből áll: az egyik a tőkenyereség, a másik a munkabér. Tőkenyereség és munkabér ellenkező irányúak; ha az egyik emelkedik, a másik csökken. Úgy a mezőgazdaságra, mint az iparra fordított tőke nyeresége csökken, ha a nyersanyagok ára emelkedik és ezzel a munkabérek emelkednek. Habár a haszonbérlet nem fizeti a földjáradékot, mégis érdekében áll az, hogy a földjáradék alacsony legyen, a nyersanyagok ára alacsony legyen, mert ellenkezőleg magasabb béreket kell fizetnie. A járadék és munkabérek emelkedésével a tőkekamat aránya egyenesen csökken, mert nagyobb tőkét kell most alkalmazni a magasabb földjáradék és magasabb bérek fedezésére. A tőkenyereségnek csökkenő irányzata van, mert haladó társadalmakban az élelmiszerek előállítására mindig nagyobb nehézségbe kerül. Ezt a tendenciát többször ellensúlyozza az élelmiszerek előállítására fordított gépek tökéletesítése és új fölfedezések a mezőgazdasági tudományban. Az élelmiszerek árának és a munkabérek emelkedése különben megtalálják a határt, mihelyt semmi nyeresége a tőkének nem maradna, mert akkor megszűnik a tőkegyűjtés. Jóval ez időpont előtt a munkabérek levonása után, minden jövedelem a földbirtokosoké és a tizedek és adók beszedőié volna.

Még többször tér vissza annak a tételének bebizonyítására, hogy alacsony gabonaárak mellett a vállalkozói nyereség emelkedik, a mi a vagyonosodás haladását előmozdítja. Külön is foglalkozik ezzel a kérdéssel egy értekezésben: Vizsgálódás a gabona alacsony árának a tőkenyereségre való befolyásáról.¹⁾ Itt sajnálkozását fejezi ki a fölött, hogy egyes osztályokra való tekintetek a nemzet gazdaságának útjában állhatnak. Mert ha igaz is, hogy a gabona szabad behozatala folytán a földjáradék csökkenne és ennek következtében a földbirtokosok nem tudnának annyi árút

¹⁾ Works, 367. l.

vásárolni, ezt bővebben kiegyenlíti a kereskedelmi osztályok nagyobb gazdagsága. Ha a földbirtokosok érdeke elég érv volna az olcsó gabona behozatala ellen, akkor mondjunk le minden haladásról a mezőgazdaság terén, mert ez mindannyiszor szintén a földjáradék csökkenését fogja maga után vonni.¹⁾

Ricardo munkájának első fejezetében azzal az alapvető kérdéssel foglalkozik, mi az érték? Előtérbe állítja a csereértéket a mely a forgalomban nyilvánul meg, a mi azonban korántsem jelenti azt — mint azt némelyek helytelenül felfogták — mintha Ricardo nem tudná, hogy a javak értéke végelemzésben azon alapszik, hogy azok szükségleteink kielégítését teszik lehetővé. Ezt Ricardo is kiemeli, csakhogy ő arra utal, hogy ez az úgy nevezett használati érték előfeltétele a csereértéknek. Nincs csereérték, a hol nincs használati érték, de a forgalomban, a társadalmi gazdaságban, a munkamegosztásos társadalomban a csereérték az, mely megnyilvánul, a csereérték az, melynek alapján a javak kézzől kézre kerülnek. A csereérték mértéke pedig az előállítási munka, a termelésre fordított áldozat. Ezzel az érték mérhetővé válik, méretik az előállítási munka mennyisége által, munkaórák, munkanapok szerint. Szembe helyezkedik Smithtel, a ki a javak értékét a munkabérre és tőkekamatra vezeti vissza. Ricardo szerint a javak cseréltetnek a beléjük fektetett relativ munkamennyiség szerint. Ricardo további vizsgálódásában utal arra, hogy a munka különböző értékű lévén, természetes, hogy a munkanap nem változatlan mérték, hanem változó; az alacsonyabb rendű munkából például csak két nap egyenlő a magasabb rendű munka egy napjával. Továbbá kifejti, hogy nem csak az a munka képezi az érték elemét, mely közvetlenül valamely jószágra fordítatik, hanem az is, mely közvetve ráfordítatik, azaz, mely oly eszközök, anyagok, berendezések előállítására fordítatik, melyek termeléséhez szükségesek. Változik továbbá a javak értéke még azon körülmény befolyása alatt, milyen arányban szerepel náluk álló- vagy forgótőke, mert hiszen a forgótőke egészen, az állótőke csak felhasználási velejárójával

¹⁾ Works, 390. l.

lép be a termelvény értékebe. Itt különösen a gépek alkalmazása bír nagy fontossággal. Ezzel kapcsolatban kifejti továbbá, hogy a javak értékére a munkabér emelkedése vagy csökkenése nem gyakorol befolyást, kifejti, hogy a tőke egyenlőtlen tartóssága és egyenlőtlen gyorsasága a reprodukciónak ezt az elvet módosítja. Az érték körüli vizsgálódásokat kiegészíti annak bebizonyításával, hogy egy változatlan értékmérő nem létezik, el sem képzelhető és kifejezi annak a különbségnek feltüntetésével, mely az értékmérő értékének hullámlása és azon árú értékének hullámlása között fennforog, melyeket amazzal, azaz a pénzzel vásárolunk.

Joggal tekintették Ricardo elméletét a modern socialistikus tanok böcsőjének.¹⁾ Két gondolatmenete az, mely között áthidalhatlan örvény tátong. Egyfelől ugyanis Ricardo tana szerint minden érték munkából származik. Másfelől mégis nem a munkás az, ki az általa előállított érték fölött rendelkezik, mert ő az uralkodó társadalomban mindig csak annyi bért kap, hogy magát fenntartsa. Ebbe az ellentmondásba belekapaszkodott a socializmus. Persze nincs megvilágítva, miért nagyobb a termelvény értéke, mint az annak előállítására fordított munka, melynek értékét szintén előállítási költsége határozza meg. Hiszen az, Ricardo szerint, általános törvény, hogy az érték az előállítási költségtől függ, tehát a munka értéke sem lehet nagyobb, mint a mi előállítási költségeiben kifejezésre jut. Ennek magyarázata tehát csak úgy lehetséges, ha elfogadjuk, hogy a javak értékében más tényezők is szerepelnek.

A termelési költségeknek mint ármeghatározó tényezőről szóló elméletére nézve érdekes, hogy Malthus és mások ezzel szemben csakis a keresletet és kínálatot ismerték el ármeghatározó tényezőnek, tehát nem voltak képesek a keresletet és kínálatot alkotó elemekre szétbontani. Sőt még a természetes árt is csak keresletre és kínálatra vezették vissza. A természetes és piaci ár között csak azt a különbséget vitatták, hogy a természetes ár a kereslet és kínálat tartós viszonyától függ, a piaci ár a két tényező ideig-

¹⁾ Már Bernhardi azt írja, hogy a socialisták Ricardóra hivatkoznak. (Versuch einer Kritik der Gründe, welche für grosses und kleines Grundeigenthum sprechen, Petersburg, 1847) 409. l.

lenes, véletlen viszonyától. Ezzel szemben Ricardo azt mondja: »Még lehet, hogy magam el vagyok fogulva saját elméletemben, hogy nem tudom belátni képtelen voltát. Jól tudom, hogy minden ember könnyen ámitja magát, nácón kedvenz elméletét mindenáron be akarja bizonyítani, de ebben a kérdésben mégis oly igazságot vagyok kénytelen látni, a mely könnyen bebizonyítható és nagyon csodálkozom rajta, hogy akad valaki, a ki kétségbevonja. Ha ez az én alapvető tétele igazán hamisnak volna bizonyítható, akkor csakugyan el kellene ismernem, hogy egész elméletem is rombadőlne vele, de még akkor sem tudnám elfogadni értéknek azt a mértéket, amelyet Ön akar helyébe felállítani.«¹⁾

A hetedik fejezetben Ricardo a külkereskedelem egy új elméletét tárgyalja, mely a közgazdaságtan egyik legfontosabb és eredetiségével mélyen járó magyarázata egy rendkívül szövevényes gazdasági jelenségnek.

Ricardo ebbeli fejtegetései a következők:²⁾ »Teljesen szabad kereskedelem rendszere mellett minden ország munkáját és tőkéjét azokra a foglalkozásokra fordítja, melyek mindegyikre a legelőnyösebbek. Az egyéni előny ilyen követése csodálatos módon az egész jólétével összefügg. Az ipar előmozdítása, a lángész jutalmazása, a természet által a munka a leghatályosabban és leggazdaságosabban osztatik el; míg a termelés általános mennyiségének fokozása által általános jólét terjesztetik és az érdekek és forgalom közös köteléke által a művelt világ államainak társadalma összeköttetik. Ebből az elvből következik, hogy Franciaország és Portugália bort termelnek, Amerika és Lengyelország gabonát, és hogy vasárú és más javak Angliában termelnek.

»Ugyanabban az országban — folytatja Ricardo — a nyereségek, általánosan szólva, mindig egyenlő színvonalon állanak, vagy csak annyiban különböznek, a mennyiben a tőke alkalmazása többé-kevésbé biztos és kellemes. Nem úgy különböző országokban. Ha a Yorkshíreben alkalmazott tőkék nyereségei

¹⁾ M. 149. l.

²⁾ Works. 75. l. s. k. — Lásd bővebben: »A nemzetközi kereskedelem elméletéhez« című akadémiai értekezésemet (Budapest, 1915).

meghaladnák a Londonban alkalmazottakéit, akkor a tőke csakhamar Londonból Yorkshireba vándorolna és a nyereségek kiegyenlítése következne be; de ha a föld csökkenő termelési járadéka, a tőkének és a népességnek szaporodása miatt, Angliában a munkabérek emelkednek és a nyereségek csökkennek, még ebből nem következik, hogy a tőke és népesség szükség-szerűen Angliából Hollandiába, vagy Spanyolországba, vagy Oroszországba vándorolna, a hol a nyereségek magasabbak.

»Ha Portugáliának nem volnának kereskedelmi összeköttetései más államokkal, akkor kénytelen volna, a helyett hogy tőkájának és szorgalmának nagy részét bor termelésére fordítja, a mivel más országokból szükségletét ruházati cikkekben és vasárúkból beszerez, tőkájának egy részét ezeknek az árúknak termelésére fordítani, melyeket így valószínűleg csekélyebb minőségben és mennyiségben szerezne.

»Ama bor mennyisége, melyet cserében Anglia ruházati cikkeiért kénytelen adni, nem függ ama munka relatív mennyiségétől, mely minden árú termelésére fordítatik, mint az az eset volna, ha mindkét árú Angliában vagy Portugáliában állítatnék elő.

»Anglia abban a helyzetben lehet, hogy ott a szövetek termelésére 100 munkásnak egyévi munkája szükségeltetné, ha pedig bort akarna termelni, 120 munkásnak, ugyanannyi ideig tartó munkája volna szükséges. Anglia érdeke volna tehát bort behozni és azt a szövetek kivitelével fizetni.

»A bor termeléséhez Portugáliában csak 80 munkásnak egyévi munkája volna szükséges; a szövetek termelése ugyanabban az országban 90 munkásnak munkáját követelné ugyanannyi idő alatt. Előnyös lehet tehát bort kivinni szövetekért. Ez a csere is találhat helyet, dacára annak, hogy Portugália által behozott árú kevesebb munkával állítható elő, mint Angliában. Bár a szövetet 90 munkás munkájával állíthatja elő, azt olyan országból fogja behozni, a hol annak termelése 100 munkást vesz igénybe, mivel az országra nézve előnyösebb lesz tőkáját a bor termelésére fordítani, melyért Angliából több szövetet kap, mint a mennyit képes volna termelni, ha a tőkének egy része a bor termeléséből szövetek termelésére fordíthatnák.

»Anglia így odaadja 100 munkásnak munkatermelvényét

80 munkásnak munkatermelvényéért. Ilyen csere nem lehetséges ugyanannak az államnak egyénei között, 100 angolnak munkáját nem lehet 80 angol munkás munkájával kicserélni, de 100 angol munkatermékét ki lehet cserélni 80 portugállal, 60 orosz vagy 120 keletindiai munkája ellenében. Az ez irányban mutatkozó különbség egy vagy több ország között könnyen érthető, ha a tőkének előnyösebb felhasználásra való átvitelének nehézségeit egyik országból a másikba tekintetbe vesszük és azt az aktivitást, melylyel állandóan ugyanazon országnak egyik tartományából a másikba vándorol.

Ennek az elméletnek fontosságát hamar felismerték. »Egyik legfontosabb felfedezés a politikai gazdaságtanban Smith Ádám ideje óta a külkereskedelemnek Ricardo kifejtette elmélete. »Ezen idő előtt — mondja Mill — a külkereskedelem elmélete egy érthetetlen chaos volt.« Ricardo felfedezése röviden a következő: kimutatta, hogy az, a mi két nemzet között árucserét előidéz, nem, mint azt előbb gondolták, a kicserélt árúk abszolút termelési költségeiben mutatkozó különbség, hanem a comparatív költségekben való különbség.¹⁾

Nevezetes a munkának huszonhatodik fejezete, melyben Ricardo a nyers és tiszta jövedelem közötti különbséget fejtegeti. Tulajdonképpen polemia Smith Ádámmal. Kezdi azzal, hogy Smith Ádám mindig dicsérte az előnyöket, melyeket egy ország inkább a jelentékeny nyers, mint a tiszta jövedelemből élvez. Ezzel szemben Ricardo a tiszta jövedelemre fekteti a súlyt: szerinte egy ország egész jövedelme munkabérekre, tőkenyereségre és földjáradékra oszlik. A munkabér épen csak elegendő a munka fenntartására, csak a tőkekamat és földjáradék képesek adókat fizetni, megtakarításokat tenni. Egy egyénre nézve, a kinek 2000 font nyeresége van, egészen közömbös, vajjon száz vagy ezer munkást alkalmaz. A nemzet valódi érdeke nem ugyanaz? Feltéve, hogy tiszta jövedelme földjáradék, tőkekamat ugyanaz, reá nézve mindegy akár tíz millió lakosa van-e vagy tizenkettő. Ereje, hogy flottát, hadsereget és mindenféle improductív munkát fenntartson tiszta jövedelmével áll arányban, nem nyers jövedelmé-

¹⁾ Cairnes: The character and logical method of political economy 2. kiad. (London, 1875.) 104. l.

vel. Több embernek alkalmazása nem adna egy emberrel sem többet a tengerészetnek vagy hadseregnek, sem egy guineát az adóhoz.

Ezek a tételek erős támadásoknak voltak kitéve és joggal, ha ezeket úgy kellene érteni, mintha Ricardo tagadná a nagy népességben rejlő előnyt. De ez a támadás nem jogosult, mert a jegyzetben Ricardo mondja, hogy Say félreértette, hogy ő nem tagadja a gazdag népességben rejlő boldogságot. Ő csak Smith okoskodásának alapját támadja meg. Mert mint a szövegben is mondja, Smith Ádám nem a nagy népesség előnyeiről és arról a boldogságról szól, mely nagy népességből származik, hanem azt állítja, hogy az évi termeléstől függ az ország ereje, mert ebből fizetendő minden adó. Már pedig világos, hogy az adózó népesség a tiszta és nem a nyers jövedelemmel áll arányban.

Nagy fontossággal bír szociálpolitikai szempontból a munka harminczegyedik fejezete, mely a gépekről szól. A munka első kiadásában Ricardo azon felfogásnak adott kifejezést, hogy a gépek alkalmazása nem árt a munkásnak, mert hiszen az árúknak olcsóbbá tételét ő is élvezi, mint fogyasztó. Merész állásfoglalás azon ténnyel szemben, hogy a gépipar terjedése a munkásokat fizikailag, szellemileg, erkölcsileg és gazdaságilag károsította. A munkabér leszállott arra a fokra, mely a gép által végzett munka költségének felel meg; a csökkent bér kényszeríti a munkás nejét, gyermekét is a gyárban munkát keresni, a család felbomlik, a nevelés megszűnik, a fizikai fejlődés gátoltatik, a munkás korcsmázik, erkölcsileg és szellemileg is alacsony fokra süllyed és testileg elsorvad. Mindezekre ekkor már sokan figyelmeztettek, különösen Owen.¹⁾ Owen közvetlenül az újonnan keletkezett nagyipar körében élt mint nagyvállalkozó, látta a munkásnak, az élő gépnek nehéz harcát a holt géppel. Ricardo a kizsákmányolás ezen pontjaitól távol élt, ott, a hol a haladás egyedüli akadályát a régi intézményeknek még fennmaradt romjaiban látták. Azonban Ricardo igazságszeretetét mutatja, hogy mihelyt tévedését belátta, nyíltan beismerte. A következő kiadásokban, a fenti fejezetet következő szavakkal vezeti be: »A jelen fejezetben annak vizsgálódásába bocsátkozom, milyen befolyást gyakorolnak a gépek a társadalom különböző osztályainak érde-

¹⁾ Lásd Földes: A socialismus (Budapest, 1910.) I. 235. l.

keire... Annál fontosabb, hogy e kérdésben nézetemet kifejtsem, mert további elmélkedés után ez lényegesen módosult és bár nem tudom, hogy a gépekre vonatkozólag valaha olyasvalamit hirdtettem volna, a mit vissza kellene vonni, de más módon támogatam olyan elméleteket, melyeket most téveseknek kell kijelentenem... Meggyőződéseim, hogy az emberi munkának helyettesítése gépekkel gyakran nagyon sérelmes a munkásosztályra nézve. A gépek feltalálása és használata a nyers jövedelem esőkenésével járhat, ebben az esetben az a munkásosztályra nézve káros, minthogy egy részök foglalkozásukból kiszoríttatik. A munkásosztálynak ama nézete, hogy a gépek alkalmazása gyakran érdekeikre nézve sértő, nem alapszik előítéleten és tévedésen, hanem összhangban áll a nemzetgazdaságtan helyes elveivel.²⁾ E fejtegetésekben már benne van a Marx-féle tartalékhadsereg alapgondolata, melynek tárgyalásánál Marx Ricardónak ezen tételeire hivatkozik is.³⁾

Bár Ricardo ezzel csak az igazság felé közeledett, saját táborában óriási meglepetést okozott, sőt leghívebb követője, Macculloch, körülbelül árulásról beszélt. »Macculloch a gépekről írt fejezetemet különösen és a leghatározottabban rosszalja; azt tartja, hogy vele tönkretettem könyvem és így mind az általam vallott elvekkel, mind hirdetésök módjával súlyosan megsértettem a tudományt.«³⁾

Különben Ricardo eredeti felfogásának megítélésénél is tekintetbe veendő, hogy Ricardo főleg a gyapjuipart tartotta szem előtt, a melyben a nagy átalakulások csak a 20-as években, mikor tehát Ricardo már nem élt, következhetek be.

V.

Ricardo szocialis nézeteiről még a következők nyújtanak felvilágosítást.

Ricardo idejében az angol szocializmusnak már egy kiváló

¹⁾ Works. 235. l. s. k.

²⁾ Marx, Das Kapital (Hamburg 1867) 617. l. s. k.

³⁾ M. 180 l.

harczosa volt, Owen. Ricardo véleményét Owenről a következőkből ismerjük meg.

»Hiheti-e egy gondolkozó ember Owennek, hogy oly társadalom, a melyt ő javasol, jobban fog virágozni és többet fog termelni, mint valaha hasonló számú ember, ha a közre való tekintet ösztönzi tevékenységüket az önérdek helyett? Ő nem hozhat fel semmit e tapasztalat mellett, csak egy-két nem autentikus esetet, melyben az illető társadalmak a vagyonközösség elvének alapján boldogultak, de a hol a nép a vallási fanatizmus hatalmas befolyása alatt állott.¹⁾ — Későbbben több elismeréssel szól Owenről. Egyik beszédében azt mondja: »Lássátok például Owent. Ő a társadalomnak rendkívüli szolgálatokat tett, de némely kijelentése után ítélve, nem hisz a halhatatlanságban. Ki állíthatja, hogy Owen vallási szkepticizmusa következtében kevésbé erkölcsös? És állíthatja-e oly ember, ki tisztességre és őszinteségre igényt tarthat, hogy Owen, ki életét mások érdekének szentelte, tisztább lélekkel, őszintébb szívvel bírt volna és az erkölcsi ellenőrzés szükségét jobban érezte volna, ha jobban lett volna áthatva a vallás tanításaitól?«

Megjegyzésre méltó, hogy Owen volt egyike azoknak, kik Ricardo értékelméletét fegyverül használták a kapitalisztikus társadalom ellen.²⁾

A francia tudományban abban az időben különösen Sismondi támadta az orthodox angol nemzetgazdaságtan tanításait.

Ricardo, ki Coppetben meglátogatta Broglie herceget és ott Sismondival találkozott, azt írja az utóbbiról:³⁾ »Sismondi ki a nemzetgazdaságtanról egy munkát tett közzé és kinek nézetei teljesen ellenkeznek az enyéimmal, látogatóban volt a herceg házában. Sismondi előadta sajátos nézeteit, melyeket a herceg és én megczáfoltunk, de a vita nehezebb része a hercegnek jutott a ki közös elveinket oly jól védte, hogy szerintem Sismondi nem tudott boldogulni. Tényleg Sismondi egyszer vagy kétszer bevallotta, hogy az ellenvetésekre nem tud felelni, de soha sem ismeri el, hogy azokra ne lehessen felelni... Daczára a nézet-

¹⁾ T. 80. 1.

²⁾ Földes: Socialismus (Budapest, 1910.) 276. l.

³⁾ T. 195. 1.

eltéréseknek a nemzetgazdaságtan elméletét illetőleg, nagy bámulója vagyok Sismondi talentumának és nagyon jó benyomást tett rám modora, mert a mit láttam, vitázó irataiból nem engedett ilyen őszinteséget és kellemességet sejteni. — Sismondi általánosabb nézeteket vall és őszintén törekszik oly elvek megállapítására, melyektől ő az emberiség nagyobb boldogságát reméli. Azt vallja, hogy a nagy tömegek nyomorának főoka mindenütt a vagyon egyenlőtlen felosztásában rejlik, mely az alsóbb osztályokat elvadija és degradálja. Az út az ember felemelésére, könnyelmű házasságok megelőzésére az, hogy tulajdonjogot nyerjen és része legyen az általános jólétben; — ennyit szívesen elfogadnánk; de ha ő azt állítja, hogy a gépek és más által okozott nagymérvű termelés oka a vagyon egyenlőtlen megosztásának és hogy a cél, mely felé ő törekszik, el nem érhető, a míg az a bőséges termelés tart, úgy gondolom, teljesen félreérti a tárgyat és nem sikerül neki az összefüggést a prämissák és következtetések között kimutatni.«

Érdekes lesz itt Ricardo következő megjegyzését ideiktatni. »Az angol földbirtokos tudja, nem áll érdekében, hogy bérlője boldog legyen az által, hogy a legsúlyosabb feltételeket szabja, mikor hatalmában áll a feltételeket diktálni; nem így az ír földbirtokosok, nem csak nem látják az előnyöket, melyek reájok nézve abból származnak, hogy bérlőikben a szorgalom és takarékoság szellemét fejlesztik, hanem a népet egy más fajhoz tartozónak tekintik, mely mindennemű elnyomást megszokott — egy kis járadék kedvéért a végsőig darabolják fel a földet és bár egy-egy bérlőtől a legsilányabb haszonbért kapják, de egészen az mégis jelentékeny. Nem nézik a szigorú eljárást, melyet alkalmazni kell a járadék beszedésére, sem az egyéni szenvedést, melyet ezzel okoznak. Irhon egy elnyomott ország — nem Anglia által elnyomva, hanem az arisztokratia által, mely kormányozza: Anglia sok bajon segíthetne, de maga is fél a párttól, mely kormányoz.¹⁾

»Nem kell azt gondolni, hogy azért, mivel a földbirtokosok nagy árakat kapnak, melyeket a fogyasztók fizetnek, az ország egész vesztesége a tulajdonjog helytelen és igazságtalan átruházá-

¹⁾ T. 207. 1.

sában áll, sokkal több mint az, a földbirtokos nem nyeri azt, a mit a fogyasztó veszít, itt tényleges csökkenése a termelésnek következik be és a valóságos veszteséget mérni kell a termelés csökkenésén — tekintet nélkül az árra vagy értékre.«¹⁾

»Malthus úr meg nem érdemelt bókot mond nekem a földjáradékról szóló fejezet végén, azonban nagyon igazságtalan velem szemben ugyanezen fejezetben a földjáradékra és tőkenyereségre vonatkozó tárgy magyarázatánál. Úgy állít oda, mintha a földbirtokosokat gáncsolnám, mivel azt mondtam, hogy érdekeik ellentétben állanak a társadalom többi részeivel és hogy járadékuk emelkedése a többi osztályok nyereségeinek kárára történik. Könyvemnek egész tenorja mutatja, hogyan kívánom megjegyzésemet alkalmazni. Mondom, hogy a társadalomnak nem használna, ha a földbirtokosok járadékukról lemondanának — ilyen áldozat nem tenné a gabonát olcsóbbá, csak használna a bérlőknek. Nem mutatja ez azt, hogy a földbirtokosokat nem tekintem a közjó ellenségeinek? Oly gépek birtokában vannak, melyek különböző termelékenységgel bírnak és érdekők az, hogy a legkevésbé termelékeny gép működésbe hozassék — ez pedig nem a közönség érdeke, melynek kívánnia kell, hogy inkább a külföldi termelékenyebb gép alkalmaztassék, mint a kevésbé termelékeny angol.«²⁾

»Nagyon szeretném megismerni vélekedését azokról az intézkedésekről, a melyek legújabbán a szegények támogatása érdekében tétettek. Én ugyan nem osztom azt a felfogást, mely szerint tőkének előteremtése oly célból, hogy a szegényeknek valami foglalkozás legyen adható, a segítség hatékony módja volna, minthogy ezzel azt a tőkét elvonjuk más olyan alkalmazásoktól, a melyek az egész közönségre nézve legalább is ugyanakkora vagy talán még nagyobb haszonnal járnának. A tőkének az a része például, a melyvel a szegényeknek az országutakon adnak munkát, bizonyára arra szolgálhatna, hogy vele más embereknek adjanak valahol alkalmazást. Így részemről e tekintetben minden beavatkozást károsnak tartok.«³⁾

¹⁾ T. 190. l.

²⁾ T. 113. l.

³⁾ M. 128. l.

A szegényügyi törvény reformjának céljára nézve azt írja: »A nagy feladat, hogy a munkásosztályok tanulják meg, hogy maguknak kell gondoskodniuk azon veszélyek esetére, melyeknek egyes cikkek keresletében beálló változások által ki vannak téve és melyek nem lehetnek a törvényhozás tárgya. Egy ember bére legyen — és az valóban helyes rendszer mellett lesz is — elegendő, hogy fenntartsa őt és családját nemcsak akkor, mikor teljes munkát végez, hanem hogy félre tegyen a takarékpénztárba rendkívüli esetekre.«¹⁾

Érdekes, hogy Ricardo aggodalommal látta előre, hogy a takarékpénztári intézményt nyereszkesedésre fogják felhasználni. »Félek, — írja Trowernek — hogy kezdetben nagy tekintélyű és gazdag gentlemanek által fognak alapíttatni, azonban elterjedéssel végre úzérkedő üzletemberek által fognak nyereszkesedési célból létesíttetni.«²⁾ Az állam védelmét tartja szükségesnek, hogy a szegény ki ne fosztassék. Egy más levele is foglalkozik a takarékpénztári ügygyel és ő saját vidékén is akar egyet létesíteni.«³⁾

Bár orthodox képviselője az állam be nem avatkozásának a gazdasági ügyekbe, mégis egyes pontokon — mint ebből látjuk — ezen felfogástól eltér. Ugyanaz volt álláspontja a bankjegykibocsátás tekintetében. Ezt mindenképp a bank kezéből ki akarja venni, hogy ráruházza az államra. E felfogás és az ellenszenves bírálat, melyet az angol bankkal szemben mindig gyakorol, majdnem azt a gyanút ébreszti, hogy itt egy különös ellenszenv vezet. Kimutatja, hogy a bank, mint hitelintézet, csak igen kevés szolgálatot tesz a közgazdaságnak, hogy vannak egyes bankcégek, melyek sokkal nagyobb hitelforgalommal bírnak, mint az angol bank. A jegykibocsátás átruházása az államra a jegykibocsátás hasznát a köznek juttatja. A bankjegyet a forgalom eszközzésére sokkal jobbnak tartja, mint a nemesérczet. A nemesércz szerinte drága forgalmi eszköz, a bankjegy egy olcsó forgalmi eszköz.«⁴⁾

Különben az állami beavatkozásnak elsődleges okát az

¹⁾ T. 40. l.

²⁾ T. 15. l.

³⁾ T. 18. l.

⁴⁾ Plan for the establishment of a national Bank. (Works, 499. l.)

állami szükségletekben látja. Igen hamar jutunk el — mondja — arra az igazságra, hogy a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem legjobban virágoznak, ha a kormány be nem avatkozik, de az állam pénzügyi szükséglete, hogy működésének költségeit fizesse, kényszeríti arra, hogy adókat vessen ki és így a beavatkozás föltétlenül szükségessé válik.

VI.

Az előbbieken iparkodtunk képet adni Ricardóról az ember-ről és Ricardóról, az úttörő nemzetgazdáról, különösen az értékes levelezéseit használva fel. Nem bocsátkozunk tanainak részletes bírálatába, ez felesleges munka volna, mert munkájának megírása óta eltelt száz év mély nyomokat hagyott a nemzetgazdaságtan rendszerén és problémáinak tárgyalásán. Csak általános jellemzéssel akarjuk előadásunkat lezárni. És itt egy érdekes evolúcióra bukkanunk, ha Ricardót a nemzetgazdaságtani rendszerek fejlődési történetébe beállítjuk, mert akkor látjuk, hogy Ricardo még erősebb ellentétet jelent a fiziokratizmus ellen, mint Smith Ádám.¹⁾

Valamint a fiziokratizmust megfordított merkantilizmusnak lehet nevezni, Ricardo mintegy a megfordított fiziokratizmust jelenti, tehát némileg visszatérés a merkantilizmusnak tanához, persze minus mérlegtan és monetarizmus. Ricardo az iparos és kereskedői osztályt, azt az osztályt, mely vállalkozói nyereségből él, produktív osztálynak nevezi, ellenben azokat, a kik a földjáradékból élnek, improduktív osztálynak.²⁾ Ricardo szerint minden haladás a nyereségből élő osztályok boldogulásától függ, ellenben a földjáradékból élő osztályok kedvező helyzete súlyos helyzetét a munkásoknak és a vállalkozóknak jelenti. Míg a fiziokratizmus az ipari és kereskedelmi plutokráciától félt, addig a merkantilizmus és Ricardo a földbirtokososztály boldogulását nem tekintette jó jelnek a társadalom szempontjából. A fiziokratizmus szerint az iparos és kereskedő csak magasabb rendű munkás,

¹⁾ Társadalmi gazdaságtan. I. hatodik kiadás, 445. l.

²⁾ Works, 163, l.

kinek nem szabad vagyont gyűjteni. A merkantilizmus és Ricardo szükségesnek tartották az élelmiszerek árának lenyomását, a fiziokraták az ellenkező álláspontra helyezkedtek. A fiziokratizmus csak a mezőgazdasági államokat tekintette nagyhatalmaknak, a merkantilizmus és Ricardo az ipari és kereskedelmi nemzeteket.

Ricardo az angol nemzetgazdaságtan terén a második helyet vívta ki magának, sőt némelyek szerint, mint láttuk, az első hely illeti meg. Voltak panegyrikusai, mint James Mill, Macculloch és bizonyos határig John Stuart Mill. De Ricardóval szemben szigorú, sőt gyakran túlszigorú bírálatot gyakoroltak. Lássuk egynéhányát a bírálatoknak. Elsősorban barátja és antagonistája, Malthus, kiben főleg a nemzeti szempontok találtak védőt. Aztán erős támadást intézett ellene Jones. Jones a földjáradéknak történeti tények alapján más magyarázatot adott, mint Ricardo. De Ricardónak nem az volt a szándéka, hogy azokat a törvényeket fejtsse ki, melyek a szó rendes és közönséges értelmében vett földjáradék emelkedését és haladását szabályozzák. Ő éppen úgy tudta, mint Jones vagy bárki, hogy az a földjáradék, melynek keletkezését és haladását ő vizsgálta, nem az, a melyet közönségesen földjáradéknak neveznek. Nem vizsgálja azokat a körülményeket, melyek valamely országban a földjáradék tényleges összegét szabályozzák.¹⁾

Szintén történeti alapon akarja megdönteni Ricardo földjáradékelméletét az amerikai Carey, de e bírálat a tan lényegét nem érinti, mert csak arra támaszkodik, hogy a népek első letelepedése nem a legjobb földeken indul meg, holott, ha elismertetik a művelés alá kerülő területek különböző minősége, azzal elismertetik a földjáradék ténye is.

Jevons azt írja: Mindinkább ahhoz a következtetéshez jutok, hogy egyedüli reményem a nemzetgazdaságtan helyes rendszerének megállapítására, ha egyszersmindenkorra eldobom... a Ricardoiskola... feltevéseit... Ez a tehetséges, de ferde észjárású ember, David Ricardo, hamis vonalra állította a nemzetgazdaságtan szekerét, mely vonalon még tovább tolt

¹⁾ Jones, Lectures and tracts on political economy. (London, 1839.)

a zavar felé hasonlóan tehetséges és ferde észjárású bámulója, John Stuart Mill.¹⁾

De John Stuart Mill is, a ki Ricardo, ricardianus atyja és a ricardianus gazdasági klub eszmekörében nevelkedett fel, és a kinek első munkája *«Some unsettled questions»* még egészen Ricardo szellemében van írva, autobiographiájában (166., 167. l.) azt írja, hogy a régi — értsd Smith-Ricardo-féle — nemzetgazdaságtan értéke múló és szűk határok között mozog.

Bernhardi nevezetes munkájának jelentékeny részét a Ricardo-féle elméletek czáfolatának szenteli. Ricardo elméletét *«zsidó-caledoniai elméletnek»* nevezi.²⁾

Ricardo szigorú bírálói közé tartozik Held³⁾ is. Szerinte Ricardo a nemzetgazdaságtant az ingó tőke készséges szolgálgójává tette. A meztelen tőkeértéket képviseli, kinek egyedüli érdeme, hogy azt nyíltan bevallotta, cynikusan, arrogánsan, semmi humanismust, semmi optimismust nem színelve, minden közérzet, minden állami felfogás nélkül, képviselője a rideg individualismusnak és egoismusnak. Sőt Held arra az abszurd kijelentésre ragadtatja el magát, milyen naívak némely német tudósok, hogy a földjáradékelnémetet tárgyilagos tudományossággal vizsgálják, a nélkül, hogy csak sejtjenék, hogy ezt a tant egyszerűen a pénz kapitalista gyűlölete a földbirtokosztály ellen diktálta. Heldnek és más nemzetgazdáknak nagy elfogultságát Ricardóval szemben mutatja az is, hogy bár a marxismus épen Ricardo érték-tanából indult ki, mely szerint minden érték munkára vezetendő vissza, benne mégis a capitalismus öntudatos megrögzött képviselőjét látják. Hiszen akkor Ricardo valószínűleg nem egyedül a munkára vezette volna vissza az értéket, hanem arra, a mi a konkrét gazdasági életben az érték alapja, az összes, az érték létrejötténél közreműködő termelő erőkre, melyekhez a tőke is tartozik.

Heldnél sokkal tárgyilagosabban jellemzi Lassalle Ricardo szerepét: Ricardo a bourgeois nemzetgazdaságtan feje és utolsó

¹⁾ Theory of political economy. II. kiadás, 9. lapon.

²⁾ Versuch einer Kritik der Gründe, welche für kleines u. grosses Grundeigenthum sprechen. (Petersburg, 1847.) 408. l.

³⁾ Zwei Bücher zur sozialen Geschichte Englands. (Leipzig, 1881.) 176 l.

fejlődése, mely azóta semmi haladást nem tett. A bourgeois nemzetgazdaságtant csúcspontjáig vitte, azaz egészen addig az örvényig, a hol saját fejlődéséhez képest nem marad egyéb hátra, mint átalakulni és társadalmi gazdaságtanná válni. A társadalmi gazdaságtan semmi egyéb, mint harc Ricardo ellen, mely harc után tanának nincsen továbbfejlődése. (Bastiat-Schulze-Delitzsch, 147. l.)

Végül szólaltassuk meg Marx Károlyt: Ricardo feje egy egész iskolának, mely a restauráció óta Angliában uralkodik... Ricardo tana mereven, irgalmatlanul képviseli az egész angol bourgeoisiet, a mely maga pedig typusa az újkori bourgeoisienak... Ricardo tudományosan fejt ki a jelenlegi polgári társadalom elméletét... Dícséri Ricardo szabatos, világos, egyszerű nyelvezetét... Azoknak, kik Ricardót cynikusnak nevezik, mert a munka előállítás költségeiről épúgy beszél, mint a kalapok előállítás költségeiről, azt mondja: Igaz, Ricardo nyelvezete olyan cynikus mint csak valami, de ne lármázzanak annyira e cynismus miatt. Mert a cynismus a dologban fekszik, nem pedig a szavakban, melyek a dolgot megjelölik... Ha az angol az embereket kalapokká változtatja át, úgy a német a kalapokat eszmékké. Az angol az Ricardo, a gazdag bankár és kitűnő nemzetgazda. A német az Hegel, a bölcsészeti egyszerű tanára a berlini egyetemen. Ricardo mutatja nekünk a polgári termelés igazi mozgását.*

Marx szerint Ricardo az általa fatalisztikusnak nevezett iskolának klasszikusai közé tartozik, mint Smith. Ezek a klasszikusok oly bourgeoisiet képviselnek, mely még harcban a hűbéri társadalom maradványaival, csak azon dolgozik, hogy a gazdasági viszonyokat a hűbéri foltoktól megtisztítsák, a termelő erőket szaporítsák, iparnak és kereskedelemnek új hajtó erőket nyújtsanak. Az e harcban résztvevő proletáriátus, e lázas munka által elfoglalva, csak muló, esetleges szenvedéseket ismer, maga is olyanoknak tekinti. A nemzetgazdáknak, mint Smith és Ricardo, kik e korszak történetírói, lényegileg csak az a feladatuk, hogy kimutassák, mikép szereztetik a gazdagság a polgári társadalom viszonyai között; ezeket a viszonyokat kategóriákba és törvényekbe foglalják és kimutatják, mennyiben felülmúlják ezek a kategóriák, ezek a törvé-

nyek a hűbéri társadalom törvényeit és kategóriáit. A nyomor az ő szemükben csak az a fájdalom, mely minden szülést kíséri, a természetben épúgy mint az iparban.¹⁾

Lényegben Marx, ki Proudhonról kimutatja, hogy munkabérelméletét tulajdonképp Ricardótól vette, szintén csak Ricardo munkabérelméletét fogadja el, úgyszintén Engels, ki viszont Lassalleról azt mondja, hogy az ő elméletüket fogadta el.²⁾

Láttuk, hogy Ricardo munkájának gyakorlati irányzatot nem tulajdonított, az tisztán az elvont elmélkedésnek gyümölcseként akart szerepelni, mire azonban már megjegyeztük, hogy ez nem áll, mert habár a tárgyalási mód elvont, a problémák a legkonkrétébbek, a legégetőbbek, jóformán napikérdések és azért a bíráltnak teljes joga van ahhoz, hogy a tannak gyakorlati kihatását vizsgálja.

Ricardo megindította a jövedelmi problémák vizsgálatát; a problémákat ő látta meg először világosan, mások nem is sejtették azokat. Sőt, ő bizonyos elfogadható megoldásokat is nyújtott az e problémák által felizgatott kornak. Ő a türelmetlen világnak, mely e problémák súlya alatt vergődött, bizonyos megfajtást nyújtott. Ez magában véve már érdem. Hogy a végleges megfajtást nyújtsa, ő, az első bányászokodó e területen, ez túl nagy követelmény. Az ő érdeme elsősorban a kérdés felvetése. Mint a növényföldrajz felfedezőjének, Humboldtnak, egyik fő érdeme egy fontos kérdés felvetése volt, úgy Ricardo már a kérdésnek felvetése által hatott a tudomány továbbfejlesztésére. Míg Smith Ádám inkább azzal foglalkozott, hogy a jelenségeket leírja, azt, a mi van, addig Ricardo többnyire azt keresi, mi lesz. Inkább a gazdasági élet dinamikája érdekli: Mi történik, ha át kell menni kevésbé termékeny területekre, mi történik, ha a népesség szaporodik, ha a földjáradék emelkedik, ha a tőkekamat csökken stb. És míg Smith az angol gazdasági élet egy nagy fellendülő korszakában, a James Wattok, a Cromptonok és Arkwrightek korszakában, optimistikus felfogásoknak hódol, addig Ricardo a napoleoni háborúk gazdasági és pénzügyi lik-

¹⁾ Das Elend der Philosophie II. kiad. (Leipzig 1892), 17., 84. és 107. l.

²⁾ Lásd i. h. 17. és 24. l.

vidációjának korszakában pessimizmussal van tele, ép úgy, mint Malthus.

Ricardo fódogmája, hogy a magas gabonaárak a vállalkozói nyereséget lenyomják, minthogy pedig a társadalom haladása az utóbbitól függ, mindenképp arra kell törekedni, hogy alacsony gabonaárak biztosíttassanak. Kevesen lesznek, a kik hajlandók e tételt aláírni, már azért is, mert a társadalmi osztályok fontossága között nem lehet különbséget tenni, minthogy a társadalomnak mindegyikre szüksége van. Legfeljebb elismerheti, hogy bizonyos korszakban, a midőn a gazdaságnak új irányokat kell keresni, nagy szükség van oly úttörő elmékre, kik a gazdaságot vezessék. Ilyen volt mindenesetre Anglia a XIX. század elején.

Bizonyára túlzás az, ha azt mondja Ricardo,¹⁾ hogy a profit nem lehet soha túl magas és hogy csak attól függ a társadalom haladása. Mégsem mondhatni, hogy tudva, sőt talán jobb meggyőződése ellenére a tőke panegyrikusa lett volna. Viszont igaz az, hogy a munkásügy felfogásában korán nem emelkedett felül, hiszen akkor már a munkáskérdés napirendre került; már 1802-ben hozzák az első gyári törvényt a munkaidő megrövidítéséről, 1805-ben tartják az első gyári ankétet. E nagy mozgalom, úgy látszik, nem gyakorol Ricardóra és nézeteire nagyobb befolyást, ámbar az aggkorra való biztosítás ügyében tett parlamenti indítványa nem hagyható figyelmen kívül.

Bizonyára egyoldalú, ha azt mondja, hogy mindenkor és mindenképp a gabonaár alacsony volta a legjobb, mert pl. egy gabonát exportáló államban a gabonaár magassága előnyöket is nyújt.

Földjáradéktanának egyes egyoldalúságait maga is beismerte. Így elismeri, hogy Amerikában minden terület, tehát a legrosszabb minőségű is, hozhat járadékot, de azt ő az ország intézményeinek tulajdonítja.²⁾

Nem áll az, hogy a tőkenyereség csak akkor emelkedik, ha a munkabér csökken. Ez csak viszonylag áll, t. i. annyiban, a

¹⁾ Werks, 474. l.

²⁾ T. 58. l.

ennyiben, ha a nemzeti jövedelem azt a részét tekintjük, a mely munkás és tőkés között felosztatik, természetesen az egyik nem emelkedhetik a nélkül, hogy a másik csökkenjen. Ez semmi egyéb, mint egy truism. De lehetséges, hogy abszolút összegben mindkettő emelkedik.

Nem áll az sem, hogy a munkabér csak akkor emelkedik, ha a földjáradék emelkedik, illetve a munkások fenntartására szolgáló javak ára emelkedik.

Tévedés, hogy a földjáradék csak akkor emelkedik, ha a művelés áttér kevésbbé termékeny területekre.

Túlzás van abban a nézetben, hogy a papírpénz a legjobb pénz és hogy a nemesércpénz felesleges, valamint abban, hogy a papírpénz értéke csak annak mennyiségétől függ.

Túlzás az állam gazdasági tevékenysége ellen való tiltakozása.

Túlzás az államhitelügynök teljes és feltétlen elítélése.

Gyakorlati szempontból persze kifogásolni lehet azt is, hogy számos tétel túlságosan abszolút formulázást nyert, holott ezeknél a szövevényes, sok körülménytől, sok tényezőtől függő jelenségeknél ez abszolutizmus nem jogosult. De a mint láttuk, Ricardo megírja egyik levelében, hogy éppen nem akart gyakorlati, hanem tisztán elméleti munkát írni.

Roppant anyagot nyújt a gondolkodásnak és munkáiból először tekint ránk a század sötét sfinxe, a társadalmi kérdés, a társadalmi osztályoknak egymáshoz való viszonyának kérdése. Ő ezt bizonyos merev dogmákkal akarta elintézni. Ez nem sikerült. De azzal, hogy problémákat állított fel, történelmet csinált és kiinduló pontjává vált a szocializmus ama rendszerének, mely elméletben és gyakorlatban legnagyobb hatással volt, a tudományos szocializmusnak. Ricardo után következik Marx Károly.

Ricardo bírálói nem igen vették észre, hogy Ricardo munkájából két nagy világtörténeti folyamat indul ki, mely teljesen átalakítja az emberi társadalmat. Ő — igaz — nem öntudatos megindítója ezen folyamatnak, sőt, a minthogy láttuk, ő csak igazságot keresett, ő nem akarta a társadalmi politikát irányítani. Az igazság keresése vezette őt két tény megállapítására. Az egyik tény az, hogy a mai társadalomban — értsd a szabad versenyen, munkamegosztáson, tőkeuralmon ala-

puló társadalomban, — a munkás nem kaphat magasabb bért, mint a mely létfenntartásának költségét fedezi, minthogy ez az általános ártörvény, mely a munka árának megállapításánál is érvényesül, mert a munka is bizonyos viszonylatban írú. A másik az, hogy a mai társadalomban a nemzeti jövedelem egy része a földbirtokosoknak jut, még pedig nem munka, hanem társadalmi viszonyok alapján. Ricardo e két tétele mint fermentum dolgozik a mai társadalomban és hivatva van azt átalakítani. Ricardo súlyos pörölyt adott a polgári társadalom ellenségeinek kezébe. Ő volt egyike az elsőeknek, ki a polgári társadalomban rejlő ellentéteket észrevette, melyek napjaink rettenetes vajadásának okai, életet vagy halált hozva az európai társadalmakra.

Hogy a háborús közgazdaság terein alapvető munkát végzett, azt ez értekezés első részében kimutattuk.

Mindenekelőtt és főképp pedig Ricardo egy fontos tudomány megalapítóinak sorába tartozik, kinek munkájára a társadalmi kutatóknak mindig vissza kell nyúlni, mint a bölcsésznek Kantra.

1 kor. 20 fill. — IV. A »Servitus fumi immitendi« hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. — V. Magyarország népességének szaporodása és foglaltsa országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 fill. — VI. Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zsilinszky Imre* l. tagtól. 80 fill. — VII. Emlékezés az alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — VIII. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 80 fill. — IX. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* l. tagtól. 40 fill.

Hatodik kötet. 1879—1881.

I. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalmai. *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 60 fill. — II. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 fill. — III. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány. *Jakab Elek* l. tagtól. 60 fill. — IV. Emlékezés Urházy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 20 fill. — V. Palaezky Ferenc emlékezete. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 40 fill. — VI. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától.* 20 fill. — VII. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogi irodalmi és nyelvészeti tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, múltjára, jövőjére és gyökere javítására. *Irta Bakos Gábor.* 40 fill. — VIII. A fényvilág kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 40 fill. — IX. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. *Irta Láng Lajos.* 60 fill. — X. Gróf Teleki Domonkos emlékezete. *Irta Deák Farkas.* 40 fill. — XI. Emlékezés Zsilinszky Imre l. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 fill. — XII. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székkfoglaltó értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 80 fill.

Hetedik kötet. 1882—1885.

I. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. *Dr. Medveczky Frigyes* l. tagtól. 40 fill. — II. A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 80 fill. — III. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. *Konek Sándor* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — IV. A magyar felsőház reformja. *Irta Tóth Lőrincz* r. tag. 1 kor. 20 fill. — V. B. Pötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államtudományra« című munkájáról. *Trefort Agoston* t. tagtól. 20 fill. — VI. A minisiteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 fill. — VII. A vasúti ügy s a posta- és távírdai ügy közti összeköttetés Magyarországon a közlekedési és névszerint a vasúti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. — VIII. Sallustius államformái és a görögök politikai irodalma. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 fill. — IX. A Demokrácia eszméje és szervezete. *Dr. Kunz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 80 fill. — X. Szilágyi Márton tanítása az elfegyverzéstől 1890-ben. *Kovács Gyula* lev. tagtól. 80 fill.

Nyolczadik kötet. 1885—1887.

I. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 60 fill. — II. Fegyverházi tanulmányok. I. Magyar fegyverház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — III. A szerzői jogról szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István* r. tagtól. 40 fill. — IV. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 80 fill. — V. Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* l. tagtól. 40 fill. — VI. Melyik görög állam képviseletét meg a képviselői rendszer alapfoglatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 20 fill. — VII. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* l. tagtól. 80 fill. — VIII. Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — IX. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor. — X. A két utóbbi évtized államformái irodalmának kritikai méltatásához. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor.

Kilencedik kötet. 1887—1888.

I. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor. — II. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Klestenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. A közép-oktatás hazánkban (1867—1886) *Láng Lajos* l. tagtól. 80 fill. — IV. Lucius Cornélius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székkfoglaltó értekezés. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — V. Dante mint politikai író. *Domonovszky Endre* l. tagtól. 20 fill. — VI. Fegyverházi tanulmányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — VII. A jog- és államtudományok fejlődési adatai. Székkfoglaltó értekezés. *Dr. Kunz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 80 fill. — VIII. Eredmi szabadság és parlamentarizmus. *Dr. Kunz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 80 fill.

